

WIM VAN OORSCHOT

A SZOCIÁLIS EURÓPA KÜLÖNBÖZŐSÉGE: AZ EURÓPAI JÓLÉTI ÁLLAMOK ÁLLAMPOLGÁRAINAK ÉRDEMESSÉGGEL KAPCSOLATOS FELFOGÁSA*

A jóléti államok más-más módon viszonyulnak a rászoruló emberek különböző csoportjaihoz. Ez a különbségtévő a gazdasági, politikai és kulturális összefüggésekbe ágyazottan cselekvő döntéshozók eltérő megfontolásait tükrözheti. Jelen tanulmány annak megértéséhez szeretne hozzájárulni (az elmélet és a gyakorlat szintjén egyaránt), hogy miként ágyazódik be a jóléti elosztáspolitikai a populáris kultúra összefüggésrendszereibe. Azt vizsgálja, hogy az európai közvélekedés milyennek észleli négy rászoruló csoport (idős emberek, betegek és fogyatékkal élők, munkanélküliek, az országban letelepült bevándorlók) relatív érdemességét. A szakirodalom áttekintése nyomán megfogalmazott hipotéziseink helyességét a *European Values Study* 1999/2000-es adatfelvételének adataival való szembesítés tisztázhatja. Azt tapasztaljuk, hogy az érdemesség megítélésében az európaiakat széles körű és alapvető kulturális rokonság fűzi együvé. Akár az egyes országokat, akár a különböző társadalmi kategóriákat nézzük, ugyanazt az eredményt fogjuk kapni: az idős embereket tartják támogatásra leginkább érdemesnek, s szinte majdnem ugyanilyen mértékben a betegeket és a fogyatékkal élőket. Ennél már jóval kevésbé tekintik érdemesnek a munkanélkülieket, a bevándorlókat pedig még ennél is sokkal kevésbé. A feltételeesség mértéke magasabb a szegényebb országokban, illetve ott, ahol kevesebb a munkanélküli, ahol az emberek kevésbé bíznak meg embertársaikban és az állami intézményekben. Országos szinten nincs kapcsolat a jóléti rendszer típusával vagy a jóléti kiadások volumenével. Az egyes válaszadók szintjén a feltételeesség mértéke függhet a megkérdezettek szociodemográfiai paramétereitől, attitűdjeitől, illetve az ország egyes jellegzetességeitől is.

* Wim van Oorschot: Making the difference in social Europe: deservingness perceptions among citizens of European welfare states. *Journal of European Social Policy*, (16), 1, 23–42.

A jóléti politikát sosem érthetjük meg teljes egészében, amíg föl nem ismerjük, hogy ez azoknak a szimbólumoknak a rendszere, amelyek révén különbséget lehet tenni az érdemes és az érdemtelen szegények között. (Handler–Hasenfeld 1991: 11)

Bevezetés

Korábbi időkben a szegénytörvények – így például az 1834-es angol Szegénytörvény is – különbséget tettek a szegény emberek kétféle csoportja között; azok között, akikről úgy ítélték, megérdemlik, hogy gondoskodjunk róluk (idős emberek, betegek és fogyatékosok, gyerekek), és azok között (dologtalanok, munkára fogható, de munkára rest szegények), akiket erre érdemtelennek tartottak (Golding–Middleton 1982, Waxman 1983, Katz 1989, Geremek 1997). Azonban még napjaink jóléti államairól is elmondhatjuk, hogy – bár védelmet nyújtó rendszereik és szolgáltatásaik összehasonlíthatatlanul több mindenkire terjednek ki és jóval bőkezűbbek, mint annakelőtte – a rászoruló emberek különböző csoportjaival nem egyformán bánnak. Vannak csoportok, melyeknek könnyebben hozzáférhető a szociális védelem, bőkezűbb, hosszabb időtartamig igényelhető és/vagy kevésbé terheli meg valami viszontszolgáltatási kötelezettség; más csoportok ellenben kevésbé részesülnek ilyen kedvezményekben. Néhány példa elég is ennek alátámasztására. Általánosságban elmondható, hogy az idős emberek, a munkaképtelen betegek biztosabban számíthatnak segélyezésre (és kevésbé stigmatizáló formában), mint, mondjuk, a munkanélküliek. Sok országban a megözvegyült asszonyoknak az állami szociális rendszerek jóval több védelmet kínálnak, mint amennyi az elvált nők rendelkezésére áll. A biztos munkahelytel rendelkező dolgozókat bőkezűbben és több mindenre kiterjedően védelmezi a társadalombiztosítás, mint a munkaerőpiachoz lazábban kötődőket. A juttatásra való jogosultság feltételül szabott álláskeresői kötelezettség betartását az idősek, illetve a gyermeküket egyedül nevelők esetében jóval lazábban szokás kezelni.

Ez a szociálpolitikai gyakorlatban érzékelhető különbségtevés vélhetőleg a döntéshozók különféle megfontolásait tükrözi. A megfontolások lehetnek gazdasági (kevesebb védelmet a kevesebb anyagi hasznot termelő csoportoknak; Holliday 2000), politikaiak (több védelmet az erősebb érdekérvényesítésre képes csoportoknak; Baldwin 1990), és lehetnek kulturálisak is (védjük a „magunkfajtát”, esetleg az „illetlenül viselkedőket”; Deacon 2002). Elég nyilvánvaló: a jóléti jogosítványokat és kötelezéseket kiporciózó döntéshozók gazdasági, politikai és kulturális kontextusokba ágyazottan végzik munkájukat. Terjedelmes tudományos szakirodalma van már annak, hogy a jóléti politika döntéseit milyen gazdasági, illetve politikai vonatkozások vezérelhetik (lásd pl. Barr 1992, Esping-Andersen 1996, Pierson 2001). A kulturális hatások elemzésére azonban csak

a legutóbbi időkben kezdenek sort keríteni (Chamberlayne et al. 1999, Lockhart 2001, Pfau-Effinge 2002).

Jelen tanulmány annak megértéséhez szeretne hozzájárulni, hogy a jóléti ellátások kiosztásában milyen szerep jut a populáris kultúra összefüggésrendszeinek. Teszi pedig ezt úgy, hogy megvizsgálja, Európa országaiban milyen a közvélekedés: egymáshoz képest mennyire bizonyulnak segítségre érdemesnek a szükségleteik kielégítését csak nehezen biztosítani képes különböző csoportok; illetve azt is, mire vezethetők vissza a segítségnyújtás feltételeességének megítélésében az európai lakosságon belül mutatkozó esetleges eltérések. Mindezzel távolról sem állítjuk, hogy a nagyközönség felfogása és véleménye mindig közvetlen hatást gyakorol – már ha egyáltalán! – a stratégiai döntésekre. A téma egyre gazdagodó szakirodalma alapján úgy látszik: ha esetenként fölhozhatók is példák arra, hogy a közvélemény közvetlenül befolyásolhatja a szociálpolitika alakulását, azért az esetek többségében a hatás közvetetten érvényesül (az „átlagos választópolgárra” hivatkozás mechanizmusában, a médiumokban zajló vitákon, illetve lobbicsoportok tevékenységén keresztül). Ilyetén módokon a közvélemény fölerősítheti vagy korlátozhatja a politikai célkitűzések „időszerűségét”; legitimitációt kölcsönözhet stratégiai elképzeléseknek, vagy, ellenkezőleg, képviselhetlenné teheti őket (Page–Shapiro 1983, Burstein 1998, Manza–Cook–Page 2002). A tervezés/döntéshozatal számára szükséges, hosszabb távon is stabilnak mutatkozó kulturális kontextusrendszer létrejöttéhez múlhatatlanul szükséges, hogy a közvélekedés, a „világlátások”, az attitűdök meglehetősen mélyen gyökerezzenek, széles körben válhassanak elterjedtté, hosszabb időtávon keresztül mutatkozhassanak állandó érvényűnek. Jelen tanulmány arra hoz föl bizonyítékokat, hogy ami a rászoruló csoportok viszonylagos érdemességének fokáról Európában alkotott véleményt illeti, mindez bizonytalannal kijelenthető.

A tanulmány az érdemességkritériumról a közvélekedésben kirajzolódó képet mutatja be. Azt elemzi, hogy az európai jóléti államok polgárai milyen mértékben tanúsítanak szolidarisztikus attitűdöket a rászorulókat négy különböző csoportja iránt. E négy csoport: idős emberek, betegek és fogyatékosok, munkanélküliek, bevándorlók. Az 1999/2000-es *European Values Study* kérdőíves kutatás adataira támaszkodva első lépésben arra a kérdésre keressük a választ, hogyan alakul – érdemességüket tekintve – e négy csoport rangsora. Más szavakkal: milyen mértékben érznek bármiféle hétköznapi (azaz informális) szolidaritást az emberek e négy csoport iránt, avagy hol a helyük egy szolidaritási skálán. A második kérdés: mennyire egyetemes érvényű ez a rangsorolás? Mutatkozik-e különbség (és ha igen, mekkora?) az egyes európai országok, netán a lakosság különböző társadalmi csoportjai között, vagy ilyeneket nem találunk. Magától a rangsortól függetlenül érdekes lehet annak elemzése is, hogy mekkora különbségeket tesznek az emberek az említett csoportok között. Azoknak a szolidaritása, akik fontosnak tartják a különbségtételt, szigorúbban kötődik-e a feltételeesség elvárásához, mint azoké, akiknek álláspontja lazább, és egészében elfogadóbbnak bizonyulnak a négy csoporttal szemben? Végezetül pedig: mivel magyarázhatók a feltételeesség-

ben mutatkozó egyedi különbségek? Valami strukturális meghatározottságnak van-e szerepe ebben, netán kulturális értékeiknek és attitűdjeiknek? És számít-e az, hogy melyik ország lakosai, milyenfajta jóléti államban élnek?¹

Mielőtt azonban nekifognánk e kérdések megválaszolásának, tekintsük át a szakirodalmat: a nagyközönség általánosságban véve hogyan és miért van azon az állásponton, hogy érdemesség tekintetében vannak különbségek, és ezek figyelembe veendőek. Majd megfogalmazunk néhány hipotézist is, hogy milyen eredményeket várhatunk az elemzésünktől.

A különbségtevés...

Hogyan és miért?

Sok minden támasztja alá, hogy az emberek nagy általánosságban különbséget tesznek a rászorulóknak különböző csoportjai között, mennyire kelljen őket támogatni. A különböző célcsoportok helyzetének könnyítését szolgáló intézkedéscsomagoknak drámaian eltérő tud lenni a „köz” általi támogatottsága. Coughlin (1980) volt az első, aki ennek kapcsán nemzetközi összehasonlításban vetett egybe közvélemény-kutatási eredményeket. Úgy találta, az eredmények egy-egy országban hosszú időn keresztül stabilnak mondhatók, az egyes országokban nyert eredmények pedig hasonlítanak egymásra. Évtizedeken keresztül elmondható volt a modern nyugati jóléti államok lakosságáról, hogy leginkább az idősekről – s közel ugyanilyen mértékben a betegekről és fogyatékosokról – való szociális gondoskodást pártolták. Kevésbé támogatták a rászoruló gyermekes családok megsegítését célzó intézkedéscsomagokat; még ennél is kevésbé lelkesedtek a munkanélküliek megsegítéséért, leginkább elítélően pedig a szociális segélyezésről vélekedtek. Időben hozzánk közelebb eső kutatások is megerősítik a támogatás „univerzális dimenziójának” létét, akár különböző európai országok közötti összehasonlító kutatásokról essék szó (Pettersen 1995, Ullrich 2000, Blekesaune–Quadagno 2003), akár egy-egy országon belüli idősoros adatokról (lásd az Egyesült Királyságra vonatkozóan: Taylor–Gooby 1985b, Hills 2002; Finnországra és Dániára: Forma 1997, Larsen 2002; Hollandiára: van Oorschot 1998; Belgiumra: Debusscher–Elchardus 2003; a Cseh Köztársaságra: Rabušic–Sirovatka 1999). Néhány kutatás már azt is elemezte, mit tart a lakosság a bevándorlók szociális támogatására szolgáló kezdeményekről. Ezek a rokonszenvi skála legalján találhatóak. Úgy tűnik, a lakossági támogatás Coughlin (1980) leírta dimenziói a jóléti társadalom berendezkedésére vonatkozó fölfogás igazán univerzális elemei a mai nyugati jóléti államok tömegkultúrájában. E tömegkultúra gyökerei idő-

¹ Leszögezzük, elemzésünk egyáltalán nem foglalkozik annak vizsgálatával, hogy a szóban forgó négy csoporttal külön-külön, egymástól függetlenül, hogyan szolidarizálnak a megkérdezettek. Ezt a fajta elemzést az olvasó megtalálhatja van Oorschot és Arts (2005) tanulmányában.

ben messzire nyúlhatnak vissza. A támogatások pártolásának sorrendje erősen egybeesik azzal az időbeli sorrenddel, ahogyan a 19. század végétől kezdődően bevezették a különböző jóléti programokat. Először a leginkább érdemesek, az öreg emberek, betegek és fogyatékosok részesedhettek ezek előnyeiből, aztán sor került a családi ellátásokra és a munkanélküliek támogatására, s végül (ha egyáltalán!) a legkevésbé érdemesek szociális támogatására (Kangas 2000).

Amikor érthetővé szeretnék tenni a maguk számára a támogatás fokában mutatkozó különbségeket, egyesek inkább intézményi tényezőkre hivatkoznak, mások inkább kulturálisakra, mint például az egyes célcsoportokról kialakult közfelfogásra, az érdemességről kialakult rögzült képzetekre.

A jóléti programok intézményesültségének kétségtelenül lehet szerepe, hiszen mindenütt azt találjuk, hogy az univerzális programoknak sokkal nagyobb a támogatottsága a közvéleményben, mint a szelektív megoldásoknak (ami még a nyugdíjrendszer erős támogatottsággal bíró változatainak esetében is kimutatható; Forma–Kangas 1997). A járulékfizetéses biztosítási rendszerek is elfogadottabbak, mint az adókból finanszírozottak (Coleman 1982, Ullrich 2002). E tények esetleg magyarázhatók az emberek szubjektív önérdék-vezéreltségével, hiszen az univerzális rendszerekből több embernek származhat haszna, mint a szelektív alapon működőkből (Wilson 1987, Skocpol 1991, Blekesaune–Quadagno 2003), a járulékfizetésről pedig azt szokás gondolni, hogy sokkal inkább teremt személyes jogosultságot a támogatásra, mint a mindenkire vonatkozó adófizetési kötelezettség. Az önérdék helyett (vagy mellett) a bizalom is szerepet játszhat, mivel a nagyközönség sokkal kevésbé bízik a szelektív, rászorultságvizsgálathoz kötött programok kielégítő, tisztességes működtetésében, mint az univerzális vagy járulékfizetéshez kötött megoldások tisztességében. A szelektív megoldások több lehetőséget kínálnak a visszaélésre (Alston–Dean 1972, Overbye 1999, Ullrich 2002), és elterjedt vélemény, hogy az adminisztratív gyakorlatuk gyakran részrehajlónak bizonyulhat (Rothstein 2001). Egy program támogatására való hajlandóság függhet továbbá attól is, mit gondolunk, mennyibe kerülhet a kivitelezése, emez pedig annak függvényében alakul, hogy mit gondolunk a csomag bőkezűségéről, illetve lehetséges igénylőinek létszámáról (Kuklinski–Quirk 1997, Hills 2002).

Ami a célcsoportokat illeti, tanulmányok egész sora szolgáltat bizonyítékot arra (s ez különösen az Egyesült Államokban bizonyul igaznak), hogy a szegény emberek egy-egy csoportjáról kialakult normatív képnek nagyon fontos szerepe van abban, mennyire fogadnak el, mennyire támogatnak egy-egy jóléti, a szociális biztonságot erősítő programot. Az olyanok, melyeknek célközönségéről a közvélekedésben negatív kép alakult ki, nem nagyon számíthatnak a nagyközönség támogatására, s – ahogy ezt Bendix Jensen (2004), az Egyesült Királyság, illetve Dánia jóléti politikáinak az elmúlt évtized során bekövetkezett változásait elemezve szépen kimutatta – könnyebben fenyegetheti őket az a veszély, hogy visszametszik őket. Az Egyesült Államokban rendkívül alacsony a támogatottsága a mostanság *TANF* (*Temporary Assistance for Needy Families*) néven futó erőtel-

jesen szelektív „jóléti” programnak, mert azt tartják róla, hogy döntően a „jóléti királynők”, a gyermeküket egyedül nevelő tini anyák a kedvezményezettjei (akik a támogatásokból királynői módon élhetnek), illetve a lusta, megbízhatatlan léhűtők és/vagy drogfüggők, alkoholisták, akiket a morális többség erkölcsileg megvet (Gordon 2001, Rein 2001). Ha az intézkedések célkeresztjébe olyanok kerülnek, akikről nem él negatív kép a köztudatban (özvegyasszonyok, idős emberek, fogyatékkal élők), akkor az amerikai közönség támogatja is őket (Williamson 1974, Katz 1989, Appelbaum 2001, Huddy–Jones–Chard 2001). Gilens (1999) meggyőzően mutatta ki, hogy az amerikaiaknak a „jóléti politikákkal szemben érzett ellenszenvé” voltaképp erősen rasszista gyökerű. Az amerikaiak hajlamosak azt gondolni, hogy a feketék lustábbak és megbízhatatlanabbak, mint a fehérek, így aztán a jóléti juttatások jószerivel az előbbieknél landolnak (lásd ehhez még Feagin 1975, Nelson 1999, Neubeck–Casenave 2001). A faji sztereotípiáknak központi szerep jut abban, hogy a szociálpolitika különböző célcsoportjairól az amerikai lakosság körében egészen más kép él, mint az európaiakban (Alesina–Glaeser 2004). Az európai kutatások központi figurája nem a fekete bőrű szegény ember, hanem sokkal inkább a munkanélküli. (Ez talán abból adódik, hogy mások az amerikai és az európai szociális modell eredményei. Az előbbi a szegények, az utóbbi a munkanélküliek számának növekedésével jár.) Az eredmények rendre azt mutatják, hogy a kirajzolódó kép negatív. Elég általános az a vélemény, hogy a munkanélküliek nem akarnak dolgozni és nem rendeltetésszerűen használják föl a támogatást (Furnham 1982, Golding–Middleton 1982, Halvorsen 2002), még egy olyan univerzális jellegű jóléti államban sem, amilyen Svédország (Furaker–Blomsterberg 2002). Amikor pedig arra kéri az embereket, hogy a munkanélkülieket a fogyatékosokkal (Maassen–Goede 1989), vagy pedig a munkaviszonyban állókkal (Ester–Dekker 1986) vessék össze, a munkanélküliek rendre úgy kerülnek ki az összehasonlításból, mint akikkel „valami baj van”, kevésbé felelősségvállalók, kevésbé kitartók, kevésbé megbízhatók. Akiben kedvezőtlen kép él a munkanélküliekről, az kevésbé támogatja a munkanélküli-juttatásokat.

Miért befolyásolhatja a célcsoportról az emberek körében kialakult kép azt, hogy mennyire hajlandók helyeselni, elfogadni a támogatásukra szolgáló intézkedéseket? Magyarázatul kínálkozhat, hogy e kép kimunkálása számunkra alapvető fontosságú kritériumok mentén történik. E kritériumok függvényében ítéljük meg embertársainkat (vagy társadalmi csoportokat), mennyire tarthatók jóra valóknak, érdemesnek. Az emberek inkább az olyan programokat támogatják, amelyek szerintük érdemesebbnek vélt csoportokat vesznek célba. Van Oorschot (2000) egy sor, ezzel a kérdéssel foglalkozó kutatás (Cook 1979, De Swaan 1988, Cook–Barrett 1992, Will 1993) megállapításai nyomán arra a következtetésre jutott, hogy az érdemességről meghozott ítéletalkotásnak öt központi eleme van. Az első a *rászorultság*, *„kordában tartásának” képessége*. Az olyan embereket, akik maguk tehetnek arról, hogy valamiben hiányt szenvednek, kevésbé tartják – esetleg egyáltalán nem tartják – érdemesnek. Szóba jöhet figyelembe vett kritériumként a *rászorultság mértéke*. Azt tartják megsegítésre érdemesebbnek, akinek erre

nagyobb szüksége van. A harmadik kritérium a *hasonlatosság*, „*identitásrokonság*”: azoknak a rászorulóknak a megsegítése mellett, akiket közelebb érzünk magunkhoz, akik „magunkfajták”, erőteljesebben károskodunk. A negyedik kritérium az *attitűdök* kérdése. Közelebb érezzük magunkhoz azokat a nélkülözőket, akiket szeretetre méltónak találunk, akik hálásak nekünk, képesek rugalmasan megfelelni, alkalmazkodnak elvárásainkhoz. Végezetül említést kell tenni a *reciprocitásról* is. Érdemesebbnek tartjuk azokat, akik korábban már tettek valamit a „mi csoportunk” érdekében („megszolgálták a támogatást”), vagy akikről feltételezhető, hogy valamikor a jövőben sort fognak keríteni ilyesmire.² E kritériumok közül a kontroll képessége tűnik a leginkább fontosnak, utána pedig az identitásbeli hasonlatosság. De Swaan (1988) szerint az előbbire való képtelenség (avagy „alkalmatlannak bizonyulás”) kifejezetten szükséges ahhoz, hogy érdemtelennek lehessen valakiket ítélni. Amiből egyenesen levezethető: ha a nagyközönség úgy ítéli meg, hogy valaki teljes mértékben felelőssé tehető nélkülöző mivoltáért, az teljes mértékben elegendő ahhoz, hogy érdektelenné váljék számunkra, nem számít, mennyire felel meg a többi kritérium támasztotta követelményeknek. Az mindenesetre tény, hogy a témát körbejáró valamennyi empirikus tanulmányban a személyes felelősség föl vállalása vagy a kontroll képessége a legfontosabb a tekintetben, hogy az emberek milyen attitűdöket fognak tanúsítani a szegények, illetve a bármilyen vonatkozásban segítséget szenvedők iránt.³ Az identitásrokonság ugyancsak fontos szerepet játszhat, elsősorban olyan esetekben, ahol a szűkölködés etnikai vagy nemzeti kisebbségbe tartozással társítható. Korábban utaltunk már az amerikai jóléti politika körül kirajzolható rasszizmusra, Európa vonatkozásában pedig Appelbaum (2002) mutatta ki: az, hogy a németek mennyire ítélték különböző kisebbségi csoportokat arra érdemesnek, hogy szociális támogatásban részesüljenek, szinte kizárólag azon a véleményükön múltott, hogy az adott kisebbségeket mennyire gondolták „echte” németnek. Egy holland tanulmány pedig arról tanúskodott, hogy a nélkülözők 29-féleképpen képzett cso-

² Ezek a rászoruló csoportokra alkalmazandó népszerű érdemességi kritériumok nagyon hasonlítanak az olyan szociálpszichológiai tanulmányokban szereplőkhöz, amelyek azt vizsgálják: mitől függ, mit érdemel az ember ilyen-olyan tetteiért. Így például Feather (1974) sokak körében népszerű modellje szerint ez attól függ, hogy (1) mit gondolunk, mekkora a felelőssége a másíknak a bekövetkeztekért; (2) személyes értékrendünk alapján mit gondolunk, mi a viszony a tettek és a következményeik között (értsd: pozitív tevékenység eredményeül pozitív kimenetel bekövetkezte dukál-e, negatív tevékenységnek negatív lesz-e az eredménye); (3) mennyire tűnik rokonszenvesnek a minősítendő személy; (4) az illető vajon tagja-e az én csoportomnak.

³ Ezzel összhangban, a szegénységre adott populáris magyarázatokkal foglalkozó elemzések egybehangzóan azt állítják, hogy akik a szegénységet az egyénre vonatkoztatott terminusokban kívánják magyarázni, azok sokkal kevésbé pártolják – hogy ne mondjuk, kifejezetten ellenzik – a társadalombiztosítási kiadásokat, a szociális védelmeket nyújtó szociálpolitikát, mint azok, akik a szegénység bekövetkeztét társadalmi okokkal magyarázzák (Alston–Dean 1972, Feather 1974, Furnham 1982, Kluegel–Mason–Wagner 1995, van Oorschot–Halman 2000). Vagy amiként azt Kluegel és Smith (1986: 164) tömören megfogalmazták: „A jóléti politikákkal ellenszenvező érzelmek a felelősséget az áldozatra visszahárító sablonok szerint működnek: a szegény ember lusta, szórja a pénzt, feslettek az erkölcsi, és így tovább, és így tovább...”

portjaiból a megkérdozettek a bevándoroltakat tekintették segítségre legkevésbé érdemesnek (van Oorschot 2000).

Annak mérlegelése során, hogy mennyire támogassák ezt vagy azt a nehéz helyzetű csoportot, sokszor nehéz megítélni, vajon az említett három leginkább fontos tényező közül melyik bizonyul döntőnek. Lehet szerepük további magyarázó változóknak (hány személyt érint a program, mennyire bőkezű, hányan veszik majd igénybe, univerzális jellegű lesz-e, milyennek látjuk a megcélzott csoportot, mennyire tartjuk őket támogatásra érdemesnek, és/vagy mennyire hiszünk abban, hogy a támogatás igazságosan működtethető lesz-e. A magyarázó változók száma meghaladhatja a szóba jöhető programok számát (Gilens 1996); az egyes tényezők között belső összefüggések is mutatkozhatnak.⁴ Mindazonáltal, nézetünk szerint, a leggyakrabban az érdemességről való vélekedés bizonyul döntőnek. Többször az erről való elképzelésen múlik a negatív kép kialakulása. Mint korábban már említettük, az amerikaiak jóléti ellátásokkal szembeni ellenérzése javarészt azzal magyarázható, hogy a támogatásoknak elsősorban a feketék a kedvezményezettjei, akiket a fehéreknél lustábbaknak tartanak, ha tehát valamilyen szükségét szenvednek, arról ők tehetnek. Európában a munkanélküliekhez kötődnek negatív feltételezések: ezek, lényegük szerint, azt a kérdést vetik föl, nem ők maguk tehetnek-e arról, hogy nincs munkájuk. Az érdemességi kritériumok magyarázatul szolgálhatnak arra, miért tesznek az emberek esetenként különbséget a rászorulóknak speciális csoportjai között, miért reagálnak másként. Az idős munkanélkülieket, a fogyatékos munkanélkülieket például általában sokkal inkább elfogadják, mint a munkanélkülieket úgy általában. Ők ugyanis kevésbé tehetők személy szerint felelőssé munkájuk elvesztéséért s a nyomában járó nélkülözésért, s helyzetük bekövetkeztére olyan társadalmi kockázatok lehetnek hatásosak, amelyek bármelyikükre lecsaphatnak (van Oorschot 1998, Saunders 2002). Ehhez vegyük hozzá még azt is, hogy a célcsoportokról és a velük kapcsolatos szociális programokról érvényben lépő kép megváltozását magyarázhatja az érdemességi kritériumok változása is. Így például: amikor sokan válnak munkanélkülivé, nagyjából igaz, hogy az emberek hajlamosabbak lesznek a munkanélkülieket segítségre érdemesnek gondolni, és jobban is támogatják az erre való törekvést. Ilyenkor ugyanis a munkájukat elvesztő emberek kevésbé tehetők személyesen

⁴ Így lehet ez például a nyugdíjakkal. Az országos nyugdíjrendszerek jellegüket tekintve általában univerzálisak, egy olyan lakosságcsoportot céloznak meg, amellyel kapcsolatban nemigen létezik semmiféle speciálisan negatív kép. Az évek múltával a nyugdíjkorhatár elérése senkinek nem vethető szemére; hogy az idős emberek szűkösen élnek, azt nem igazán szokták kétségbe vonni. Az emberek egy olyan csoportját szokás bennük látni, akik eleget tettek már a társadalommal szembeni kötelezettségeiknek; úgy gondoljuk, „olyanok, mint mi”, köznék tartoznak. Részben azért, mert a szüleink, a nagyszüleink, részben pedig azért, mert mi magunk is rövidesen nyugdíjasok leszünk. A tényezők egymás közötti bonyolult kapcsolata még a szociális segélyezés kapcsán is kimutatható. Olyan családjövedelem-szint ellenőrző módszerekről van szó, amelyeket általában a legszegényebb csoportokkal szemben „vetnek be”, azokkal szemben, akiket „élősködőnek”, erkölcstelen naplopónak tartanak. Ez legalábbis gondolkodásra késztet, van-e (és vajon mi) a személyes felelősségük abban, hogy szükségét szenvednek, illetve szükségét szenvednek-e egyáltalán. Ami számít: a szegényeket általában nem olyanok látjuk, mint akik „olyanok, mint mi”.

felelőssé, amiért ilyesmi történik velük, s több „hozzánk hasonló ember” válik munkanélkülivé (Gallie–Paugam 2002). Vagy például, mint arra Rein (2001) rámutatott, a 20. században a gyermeket egyedül nevelő anyák jóléti támogatása romlott, mivel a hozzá kötődő normatív percepció radikálisan megváltozott: a megözvegyült, gyermekét magára hagyottan nevelő, küszködő édesanya képének helyébe a házasságot még csak nem is kötött felelőtlen lányanya és a közsegregyekben dúskáló „jóléti királynő” képe került.

Első kutatási kérdésünkre meglehetősen biztonsággal válaszolhatunk: a négy csoportunkkal kapcsolatban észlelt szolidaritás rangsorának (csökkenő sorrend szerint) a következőt tarthatjuk: idős emberek, betegek és fogyatékkal élők, munkanélküliek, illetve bevándorlók. Figyelembe véve egyetemesnek bizonyuló érvényességét, arra számíthatunk, hogy Európában mindenütt ezzel a rangsorral fogunk találkozni. Az viszont még válaszra vár, hogy az egyes csoportok közötti távolságot illetően találunk-e majd különbségeket az országok között, ami arra lenne visszavezethető, hogy egy-egy országban belül másként vélekednek egy csoport érdemességéről. Összehasonlító kutatásunk elsőként teszi lehetővé e kérdés vizsgálatát. Az „idős emberek” és a „betegek és fogyatékosok” csoportjába tartozók helyzetét illetően nem számítunk különbségekre. Azt feltételezzük, hogy a két csoport mindegyik országban viszonylag közel esik egymáshoz. Mindegyiküket érdemesnek tartják a kontroll (személyes felelősség), és identitás (mindnyájunkkal megtörténhet) kritériumai alapján. Azt is valószínűsíthetjük, hogy a különböző társadalmi csoportok egymáshoz hasonló módon rangsorolnak. Az Egyesült Királyságban ez legalábbis bizonyosnak látszik (Taylor-Gooby 1985a), és más európai országokban is valószínűsíthető, figyelembe véve a rangsorolás univerzálisnak tűnő jellegét.

Milyen mértékben?

Meglehetősen jól dokumentált, hogy az emberek különbözőképpen vélekednek a szociálpolitikai programokról és a lehetséges célcsoportokról. Az is jól dokumentált, hogy minek alapján tesznek közöttük különbséget. Arról már jóval kevesebbet tudunk, mekkora különbségeket gondolnak az egyes csoportok között. Leszámítva egyetlen, a holland közvéleménynek szentelt kutatást (van Oorschot 2000), nagyon keveset tudunk arról, hogy az emberek szolidaritása mennyire függ a rászorulóknak adott csoportjának jellemzőitől. Másként fogalmazva, igaz-e, hogy egyesek szigorúbban, mások kevésbé szigorúan ítélik meg a különféle csoportok érdemességét avagy érdemtenségét (s tesznek ennek alapján közöttük különbséget). Jelen tanulmányban ezzel a kérdéssel akarunk részletekbe menően foglalkozni, s azt elemezni, hogy a feltételeesség hogyan kötődik az egyes ember társadalmi paramétereire, illetve ahhoz, hogy melyik országban él.

Van Oorschot holland kutatása azt találta, hogy az érdemesség feltételeinek való megfelelést általában az idősebbek, a kevésbé iskolázottak, az alacsonyabb társadalmi-gazdasági helyzetűek, illetve a politikailag inkább a jobboldal felé ori-

entálódók kérik szigorúbban számon. Ezek az emberek inkább hajlanak a jóléti ellátások elutasítására; másokhoz képest inkább gondolják azt, hogy a juttatások túlzottan bőkezűek és többnyire azok kezébe jutnak, akiknek nem járna; a társadalombiztosítás pedig tunyábbá és nemtörődömmé teszi az embereket. Egészen világosan kitűnik, hogy – amint az a jóléti közvélemény-kutatásokból gyakorta kiderül – ezeket a véleményeket szemlátomást az önérdekhez, értékkelköteleződésekhez, hiedelmekhez, továbbá mindenféle ideológiákhoz kötődő tényezők keveréke alakítja.⁵ A holland adatok közül az életkort, az iskolázottság szintjét és a társadalmi-gazdasági helyzet mutatóját tekintettük önérdektípusú adatnak. Ezt úgy értjük, hogy alacsony iskolázottsággal, alsóbb társadalmi-gazdasági pozícióban, idősebb korban az emberek társadalmi helyzete bizonyonnyal sérülékenyebbnek mondható, ez pedig arra ösztönözhet, hogy azt tartásuk helyesnek, ha minél szigorúbb feltételekhez kötik a jóléti kiadásokból való részesedés lehetőségét. Úgy vélik, ha sikerül megakadályozni, hogy a társadalom nyújtotta támogatásokhoz az arra érdemességük okán nem igazán rászorulók is hozzájuthassanak, az növeli annak esélyét, hogy amikor nekik maguknak lesz szükségük rá a jövőben, ezt a támogatást igénybe vehetik majd. Abba a ténybe, hogy a jobboldali beállítottságúak szigorúbban ragaszkodnak a feltételelenséghez, belejátszhat az is, hogy a jobboldali ideológiák meritokratikusabbak és kevésbé egalitáriánus elkötelezettségűek. Az persze nem meglepő, hogy a feltételelenség melletti elköteleződés együtt jár a jóléti politikák elutasításával. Nagyon sok kutatás kimutatta már, hogy a szegénység egyéni okokra hivatkozó magyarázatai, amelyek szerint a nélkülöző ember maga tehet arról, hogy szükségleteit nem tudja kielégíteni, a jóléti ellátásokkal szembeni fenntartásokkal társulnak (Alston–Dean 1972, Feather 1974, Furnham 1982, Kluegel–Smith 1986, Kluegel–Mason–Wegener 1995, van Oorschot–Halman 2000).

Jelen tanulmányban ezeket az összefüggéseket kívánjuk ellenőrizni. Igaz-e vajon, hogy más európai országokra is érvényesek? Ami a kérdezettek életkorára, iskolai végzettségére, a jóléti politikákkal való elégedettségükre, illetve politikai beállítottságukra vonatkozó kérdéseket illeti, hipotéziseinket a holland kutatás eredményeivel egybevágónak tételeztük. A korábbi holland vizsgálattal összehasonlítva a mi kutatásunk szűkebben vizsgálta a jóléti politikához való érzelmi viszonyra vonatkozó kérdéseket, van viszont néhány kérdésünk, amit ott nem tettek föl. Olyanok mint: a személyes felelősség szerepe a szociális védelemben; a munkanélküliek jóléti jogai és kötelességei; a szociális segélyek munkaetikára gyakorolt állítólagos hatásai. Adataink lehetővé teszik, hogy mindezeket túl

⁵ A pozitív szociális viselkedésformákról, az altruizmusról és a jóléti politikák támogatásáról szóló elméleti irodalomban széles körű egyetértés található a tekintetben, hogy a tényezők mindkét fajtájának van szerepe (Elster 1990, Lindenberg 1990, Mansbridge 1990, Thernborn 1991, Taylor–Gooby 1998, Chong–Citrin–Conley 2001, Kangas 2002). Egyidejű hatások gyakran megmutatkoznak azokban az empirikus közvélemény-kutatásokban, amelyek az egyenlőség, a szolidaritás, a társadalmi igazságosság a jóléti állam kontextusában megnyilvánuló működésmódjait vizsgálják (Hasenfeld–Rafferty 1989, Groskind 1994, Pettersen 2001, van Oorschot 2002, Blekesaune–Quadagno 2003).

néhány új magyarázó változóval is gazdagítsuk elemzésünket. Ezek segíthetnek a feltételelenséghez ragaszkodás fokában mutatkozó véleménykülönbségek értelmezésében. Legelőször is: milyenek a megkérdezettek attitűdjei a bevándorlókkal kapcsolatban? Azt várjuk, minél negatívabbak, annál inkább lesznek azon a véleményen, hogy a bevándorlókkal szűkmarkúbb módon kell bánni, mint a rászorulóknak más csoportjaival; annál inkább ragaszkodnak a feltételek teljesítésének szigorú ellenőrzéséhez. Következő lépésünk a bizalom hatásának vizsgálata. Adataink lehetőséget nyújtanak arra, hogy a bizalom háromféle típusát mérhessük: mennyire bízunk meg embertársainkban; mennyire bízunk meg a (jóléti) állam intézményeiben; mennyire hiszünk a demokráciában mint mindent átfogó politikai rendszerben. Munkahipotézisünk az, hogy akikben kisebb a hajlandóság a bizalomra, merevebben fognak ragaszkodni a feltételelenséghez, mivel ők csak egy szigorú szelekció alapján osztogató jóléti rendszerben látnák annak biztosítékát, hogy a rendszer ellenőrizhető legyen, és kordában tarthassa a megbízhatatlan tömegeket (melyek efféle ellenőrzés nélkül visszaélnének a jóléti rendszerrel), a megbízhatatlan politikusokat, no meg magát az államot (akik és amely más-különbönbözőn pazarló bőkezűséggel tennének eleget a lobbik és a választói érdekcsoportok kéréseinek). Harmadsorban a vallást is bevonjuk az elemzésbe. A jóléti politikákat illető vélemény kialakításában szerepe lehet annak, hogy valaki vallásos-e, vagy sem, melyik vallás hívője, melyik felekezethez tartozik, jár-e templomba. Gyakran tapasztalható, hogy a hívő keresztények szolidárisabbak a rászorulókkal, mint a nem hívők, mivel érvényesnek gondolják magukra a „szeresd felebarátodat” parancsát (Hoge–Yang 1994, Bekkers 2003); hogy a protestánsok szolidárisabbak, mint a katolikusok (Regnerus–Smith–Sikking 1998, Bekkers 2003); a templomba sűrűbben járók szolidárisabbak, mint a templomba ritkán járók, mivel rájuk erősebben hat a hívő-társaik által gyakorolt csoportnyomás (Arts–Halman–van Oorschot 2003, Bekkers 2003). Adataink lehetővé teszik, hogy ezeket a változókat beiktassuk elemzéseinkbe, megvizsgálandó, milyen relatív hatásaik lehetnek. Az a hipotézisünk, hogy a hívő emberek és a templomba sűrűn járók kevésbé ragaszkodnak a feltételelenséghez. Magyarázatot keresünk a protestánsok, a katolikusok és más vallások híveinek viselkedésében mutatkozó különbségekre. Végezetül negyedsorban a meritokratikus eszmék melletti elköteleződésnek is meghatározó szerepe lehet abban, hogy valaki fontosnak tartja-e a feltételelenség érvényesítését. Azt várjuk, hogy mindazok, akik azt szeretnék, hogy a társadalom érdem szerint osztogassa a jutalmait, ezt nagyon fontosnak fogják tartani.

A holland kutatás nem tapasztalt olyat, hogy a nemhez tartozásnak hatása lenne arra, ki mit gondol a feltételelenségről, mégis be vesszük a vizsgálati változók közé. Ugyancsak nem volt nyoma annak, hogy a megkérdezettek munkavégző státusza (alkalmazott, segélyen lévő, nyugdíjas, egyéb), vagy hogy mekkora a jövedelme, számított volna valamit. Adódik a következtetés, miszerint az osztályhatárok halványulóban vannak. A foglalkoztatott és munkanélküli állapot közötti átmenet dinamikája meg arra utal, hogy az alkalmazásban álló és a munka

nélküli emberek attitűdjei közötti erős különbség is valószínűleg múltban lehet. Az idő múlásával emberek mind nagyobb tömege lépett ki, lépett be időlegesen egyik csoportból a másikba (Walker 1994, Leisering–Walker 1998). A magunk elemzésében azért figyelembe vesszük a jövedelemváltozót és a foglalkoztatottsági státuszt is. Megpróbáljuk tisztázni, vajon egy tágabb európai kontextusban is igaznak bizonyul-e, hogy nincs érdemleges hatásuk. Ami az értékeket és az attitűdöket illeti, a holland kutatás azt találta, hogy mind a munkaetika, mind az egyenlőségetika közömbösnek bizonyult. Úgy tűnik, a hollandok esetében sem a munkatevékenység köré szerveződő morális hozzáállásuk, sem pedig az, hogy mennyire hívei a szociális egyenlőség eszményének, nem játszik szerepet abban, mit tartanak a rászorulókat megsegítéséről, mennyire vegyék komolyan a feltételek teljesülését. Lehet, persze, hogy ezek az eredmények csak a hollandok magatartására tekinthetők érvényesnek; Hollandia olyan európai ország, ahol igen magas a munka-éthosz szintje, és igen erősek az egalitáriánus attitűdök. Mindkét etika hatásvizsgálatát fölvtettük kutatásunkba; meglátjuk, igazolódik-e majd a hollandok kivételessége.

A megkérdésezettre jellemző személyes paramétereken túl néhány kontextusfüggő változónak az emberek feltételelességre vonatkozó véleményére gyakorolt hatását is vizsgáljuk. Ezeknek a változóknak a vizsgálatáról gyakran megfelelnek a jóléti politikákról alkotott nézetekről folytatott kutatásokban, pedig fontosak lehetnek (Blekesaune–Quadagno 2003, van Oorschot–Arts 2005). A szokásosan elhanyagolt kérdések közül fontossági sorrendben első helyen az áll, van-e vajon jelentősége az eredmények szempontjából annak, hogy a megkérdészetek milyenfajta jóléti államban élnek. Európában kvantitatív különbségek mutathatók ki az egyes országok között a tekintetben, hogy a GDP-hez viszonyítva mekkora összegre rúgnak a jóléti kiadások, és kimutathatók kvalitatív különbségek is, aszerint hogy milyen típusú jóléti rendszerben élnek az emberek. Vizsgálatunkba ezekre vonatkozó kérdéseket is beépítettünk. Munkahipotézist nehéz egyértelműen megfogalmazni, mivel az erősen függhet attól, mit gondolunk, mi befolyásolja az emberek véleményét. Ha az a meggyőződésünk, hogy a jólétre többet költő országokban élők szeretnék könnyíteni a rájuk nehezedő fiskális terheken, akkor vélekedhetünk úgy, hogy az emberek szigorúbban fogják megítélni, vajon a segélyezettek megfelelnek-e az előírt feltételeknek. De gondolhatunk ennek ellenkezőjére is. Ha úgy hisszük, a szociális kiadások magas szintje csak annyit jelent, hogy az országban a rászorulókat iránti szolidaritás integráns része a nemzeti kultúrának, akkor – egészen más oldalról közelítve – a közvéleményben az érdemességgel kapcsolatban eluralkodott attitűdök az adott ország szociálpolitikai gondolkodásmódját tükrözik. Ami a jóléti rendszer típusának hatását illeti, valószínű hipotézisnek tűnik, hogy a nagyközönségnek a feltételelességre vonatkozó átlagos véleménye a döntően reziduális (liberális, illetve kelet-közép-európai típusú) jóléti államban szigorúbb, mint a többiben. Mindazonáltal Európa egészében gondolkodva óvatossá kell lennünk, mielőtt a jóléti államban vonatkozó speciális jegyeket csak úgy egyszerűen magyarázó változóként illesztenénk be elemzéseinkbe. Ehhez olyan változók hatá-

sát kell kiszűrniük, mint az ország gazdagsága vagy vallási összetétele, mivel ezek hajlamosak – főleg egy képzeletbeli Észak-Dél tengely mentén – „együtt mozogni” a jóléti állam típusának jellemzőivel. Azzal például, hogy a skandináv országok sokat költenek jóléti kiadásokra, együtt jár az, hogy a gazdagság mértéke mind-egyikükben magas szintű, viszonylag alacsonyak a jövedelmi egyenlőtlenségek, és a lakosság többsége protestáns. A jóléti kiadásoknak a mediterrán térség országaira jellemző alacsony szintjével pedig a gazdagság szűkösebb mértéke, nagyobb jövedelmi egyenlőtlenségek és (Görögországot leszámítva) a római katolikus vallás túlsúlya jár együtt (a részletekhez lásd van Oorschot–Arts 2005).

Adatokról és módszerekről

Az adatok

Adataink forrása a *European Values Study (EVS)* 1999/2000-es adatfelvétele, amely országosan reprezentatívnak minősíthető mintákat kérdezett le szinte valamennyi európai országban. Az *EVS*-kérdőív egy sor társadalmilag fontos problémára vonatkozóan vizsgálta az emberek attitűdjeit és elképzeléseit, sztenderdizált, országok közötti összehasonlításokat lehetővé tévő mérésekre támaszkodva. 33 európai országban bonyolították le az adatfelvételt. Elemzéseinket arra a 23 országra szűkítjük le, amelyekre vonatkozóan az elemző munka pillanatában már rendelkezünk használható adatsorokkal. Ezek a következők: Franciaország, Egyesült Királyság, Németország, Ausztria, Olaszország, Spanyolország, Portugália, Görögország, Hollandia, Belgium, Dánia, Svédország, Finnország, Írország, Észtország, Lettország, Litvánia, Lengyelország, Cseh Köztársaság, Szlovákia, Magyarország, Bulgária, Szlovénia. Mindegyik országban legalább 1000, de legfeljebb 2000 fő alkotta a reprezentatív mintát. Az összesített elemszám: 28 894 fő.

Függő változók

Legfontosabb függő változónk a rászorulók négy csoportja iránt tanúsított szolidaritás mértéke, az *EVS*-felvétel operacionalizálási megoldásának megfelelő kérdőív-kérdések alapján.

Milyen mértékben fontos az Ön számára, hogy milyenek hazájában

- az idős emberek életkörülményei;
- a munkanélküliek életkörülményei;
- az országba bevándorolt emberek életkörülményei;
- a beteg és a fogyatékkal élő emberek életkörülményei?

(1 = egyáltalán nem érdekel; 2 = nem igazán érdekel; 3 = valamennyire azért érdekel; 4 = fontos számomra; 5 = nagyon fontos számomra.)

Az a feltételezésünk, hogy a probléma a kérdezett által átértékelt fontossága arról árulkodik, mennyire tartja „érdemesnek” az egyes csoportokat. Így tehát a fontossági sorrend az érdemességi sorrendet tükrözi.

Egy olyan értelmezés is lehetséges, mely szerint a válasz arra felel, mennyire érzi úgy a kérdezett, hogy egy adott csoportba tartozók életkörülményeivel valami baj van. Ez a „problémaérzékenység” pedig azzal függhet össze, hogy mit gondolnak a csoport számára az állam által nyújtott szociális védelem (vélelmezett vagy tényleges) mértékéről. Ez az értelmezés azt feltételezi: ha egy országban egy csoportnak az állam által nyújtott szociális védelem mértéke elmarad a más csoportokétól, több ember akad majd, aki azt válaszolja, hogy más csoportokhoz képest igenis fontos (vagy komolyabb mértékben fontos) számára, hogy milyenek annak a csoportnak az életkörülményei. Ebből következően a csoportnak magasabb pontszám jut. Mi itt azt láttuk beigazolódni, hogy nem erről van szó: az informális szolidaritás mértéke mindig magasabb az idősek, illetve a betegek és fogyatékosok esetében (akik pedig valamennyi európai jóléti államban fokozott védelemre számíthatnak), mint a munkanélkülieknél vagy a migránsoknál. A feltételeesség mértékét a csoportok mindegyikére adott válaszok különbségeinek abszolút értékét összegezve kapjuk meg. Akik mind a négy csoport életkörülményeit azonos mértékben tartották fontosnak a maguk számára, azok a feltételeességskálán 0 pontot kaptak; ha az egyes csoportok iránt érzett szolidaritásuk mértéke változó volt, valamilyen, 0-nál nagyobb pontértéket. Ez minél magasabb, annál fontosabbnak tartják a kérdezettek a feltételeességet, vagyis annál inkább különbség van abban, mennyire szolidárisak a rászorulóknak különböző csoportjaival. Az így képzett feltételeesség változónk 0 és 16 közötti értéket vehet fel; az átlag 4,8; a szórás pedig 3,5.

Független változók

Személyes adatok

Felvételünkben a nem ún. *dummy* változó (férfi = 0; nő = 1). Az életkort a születés óta eltelt évek számával mérjük; az iskolázottság fokát (8 kategoriális válaszlehetőség) a legmagasabb befejezett végzettséggel; a családi jövedelmet a kérdezett önbevallása alapján jelöljük az adózott családi jövedelem skáláján. Politikai irányultságát a kérdezettnek kellett bejelölnie egy tízfokozatú bal/jobbskálán. A vallásra adható válaszlehetőségek: katolikus, protestáns/evangélikus, egyéb keresztény – muszlim, zsidó, hindu, buddhista – nem hívő. Önbevalláson alapult a templomba járás gyakorisága is. A foglalkoztatottsági viszony válaszlehetőségei: alkalmazásban álló, nyugdíjas, háztartásbeli, munkanélküli, egyéb. A meritokratizmus melletti elköteleződés fokát azzal a kérdéssel mérjük: „Mit gondol, egy igazságos társadalom számára vajon fontos-e, hogy az emberek érdemeik alapján legyenek megítélve és elismerve?” Az egalitarianizmust azzal a kérdéssel: „Fontos-e a társadalom számára, hogy az állam polgárai között tapasztalható nagy

jövedelmi egyenlőtlenségeknek véget vessenek?” A munka-étosz mérésére egy öt itemből álló, additív skála szolgál, amely azt tapogatja le, mennyire tartják fontosnak a munkát a saját személyes életükben, illetve a társadalom számára (Cronbach-féle $\alpha = 0,70$). A jóléti politikához való viszonyt három, egymástól független item méri: „Az egyes emberek felelőssége lenne, hogy gondoskodjanak magukról, vagy inkább az államot kellene felelőssé tenni?” (tízfokú skála); „A munkanélküli fogadja el a neki fölkinált bármilyen munkát, vagy legyen szabad elutasítania, ha nem tetszik neki?” (tízfokú skála); „Úgy érzi-e, hogy aki nem dolgozik, az eltunul?” (öt fokú skála). Az embertársak iránti bizalmat azzal mértük: „Mit gondol, nagy általánosságban lehet-e bízni az emberekben, vagy soha nem lehetünk elég óvatosak, ha másokkal akad dolgunk?” (igen/nem). Az intézményekkel szembeni bizalom mérésére egy additív skála szolgál, amely azt méri, mennyire bíznak az emberek a (jóléti) állam olyan intézményeiben, mint a rendőrség, a társadalombiztosítás, az egészségügyi rendszer, a parlament, a közszolgálatok, az igazságügyi rendszer (Cronbach-féle $\alpha = 0,80$). A demokráciába vetett bizalom mérésére is egy additív skála szolgál: milyen gazdasági hatásai lehetnek a demokráciának; mennyire képes hatékonyan biztosítani, fönntartani a közrendet; mennyire döntésképes; milyenek minősíthető más politikai rendszerekhez képest (Cronbach-féle $\alpha = 0,79$). A migránsokkal kapcsolatos attitűdök mérésére szolgáló egyik mérőeszköz a bevándoroltak iránti érzelmeket próbálja tisztázni olyan kérdésekkel, mint: „Igaznak tartja-e, hogy az emberek nem szeretnék, hogy a szomszédságukba bevándorlók költözzenek?”, illetve „Igaznak tartja-e, hogy szűkös időkben a munkáltatóknak a hazaiakat előnyben kell részesíteniük a bevándorlókkal szemben?” A másik attitűdmérő kérdés úgy szól: „Szeretné-e, hogy megállítsák az új migránsok beáramlását, vagy ezt nem tekinti problémának?”

Az országokra jellemző változók

A jóléti rendszer típusát és a jóléti kiadások mértékét tekintjük a jóléti állam jellegzetességei indikátorának. Ami Nyugat-Európa országait illeti, a jóléti rendszer típusát Esping-Andersen (1996) módosított tipológiája alapján definiáljuk, nevezetesen: szociáldemokrata skandináv, liberális angolszász, konzervatív-korporatív kontinentális, valamint még kiforratlan mediterrán (Arts–Gelissen 2002). E kategóriákhoz még hozzáadjuk Kelet- és Közép-Európa korábban kommunista országainak csoportját. A jóléti erőfeszítések mértékének mutatójává egy ország összes szociális kiadásainak a GDP százalékában kifejezett hányadát vettük. A szociális kiadások körébe tartoznak: az öregkori pénzbeli ellátások, a fogyatékoság, betegség, foglalkozási ártalmak és tartós betegségek esetén folyósított juttatások, a munkanélküliek pénzbeli ellátásai, az aktív munkaerő-piaci programok és az egészségügy kiadásai. Hogy valamennyire „kisimítsuk” az egyes országok GDP-jének fejlődésében észlelt különbségeket (ez ugyanis közvetlenül befolyásolhatja a jóléti kiadások százalékos értékét), a jóléti kiadások egy megadott

időszakon belüli számtani átlagával dolgoztunk. A nyugat-európai országok esetében ez az 1990 és 1998 közötti időszak volt, a számításokhoz szükséges adatok pedig az OECD 2001-es *Social Expenditure Database* kiadványából származnak. A kelet- és közép-európai országok adataihoz kicsit nehezebb hozzáférni, ezért arra kellett szorítkoznunk, hogy összesen két év – 1996 és 1998 – adataira végezzük el ezt a kisimítást, mivel ezeket sikerült a 2002-es *GVG*-adatokból kinyernünk. Az *OECD*-adatokat és a *GVG*-adatokat nem azonos módon dolgoztuk fel, ezért közvetlenül nem összehasonlíthatók. Arra azonban rá tudnak világítani, hogy Kelet- és Közép-Európa korábban kommunista rezsimú országaiban lényegesen alacsonyabbak a jóléti kiadások, mint Nyugat-Európában. Az egyes országok gazdagságát úgy mérjük, hogy az 1994–1999-es időszak GDP-jeinek átlagát a vásárlóerő-standard éves EU-15 indexével vetjük egybe (forrás: *Eurostat website*, 12.9.2003). A munkanélküliségi ráták az 1998-as évre vonatkoznak (forrás: *Human Development Report 2000*, 241. o.). A vallási összetétel mutatója a magukat protestánsnak, katolikusnak, egyéb felekezetbe tartozónak, illetve nem hívőnek mondók százalékos arányának függvényében alakul.

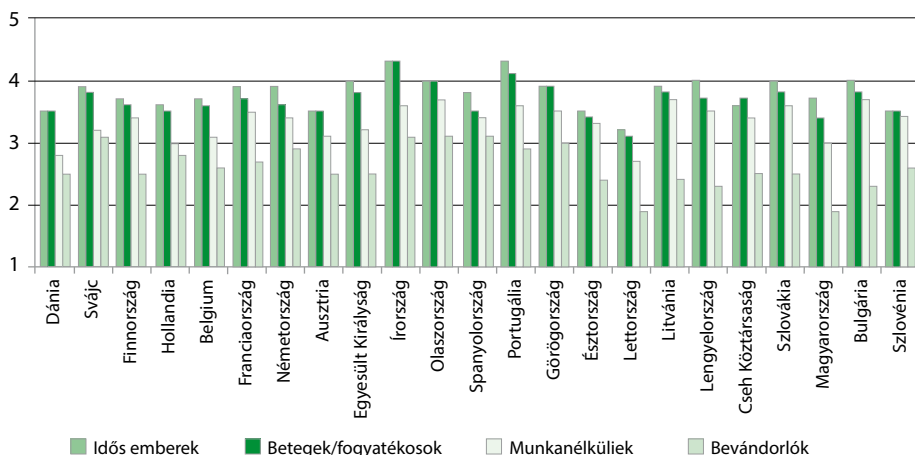
Eredmények

Érdemességi rangsorok országonként, illetve szociális kategóriák szerint

Kiinduló hipotézisünk az volt, hogy a nagyközönség leginkább az idős emberekkel bizonyul majd szolidárisnak, s majd' ugyanilyen mértékben a betegekkel és a fogyatékkal élőkkel. Mögöttük van a munkanélküliekkel való szolidaritás mértéke, legalulra pedig a bevándorlók kerülnek. Amint az *1. ábra* mutatja, 23 európai országunk közül 17-ben mechanikusan ezt a sorrendet találjuk. A maradék 6 országban (Dánia, Ausztria, Írország, Olaszország, Görögország és Szlovénia) a rangsor csak annyiban módosul, hogy az idős emberekkel, illetve a betegekkel és fogyatékosokkal egyformán szolidárisnak vallják magukat a megkérdezettek; az egyetemes sémától való ilyen eltérés tehát semmiképp nem tekinthető lényegesnek.

Az egyes országok között gyakran előfordul, hogy a rászorulókat relatív helyzete variábilisnak bizonyul. Megesik, főleg Dánia, Svédország és Hollandia nagyon is fejlett jóléti államaiban, hogy a mutatott szolidaritás egyszerűen bipoláris: vannak, egyfelől, az idős emberek, meg a betegek és a fogyatékkal élők; illetve vannak a munkanélküliek és a bevándorlók a másik oldalon. De a többi nyugat-, illetve dél-európai országban az időseket, betegeket és fogyatékosakat közel azonos módon minősítik, a munkanélküliek, illetve a bevándoroltak minősítésében már jelentősebb különbségeket találunk.

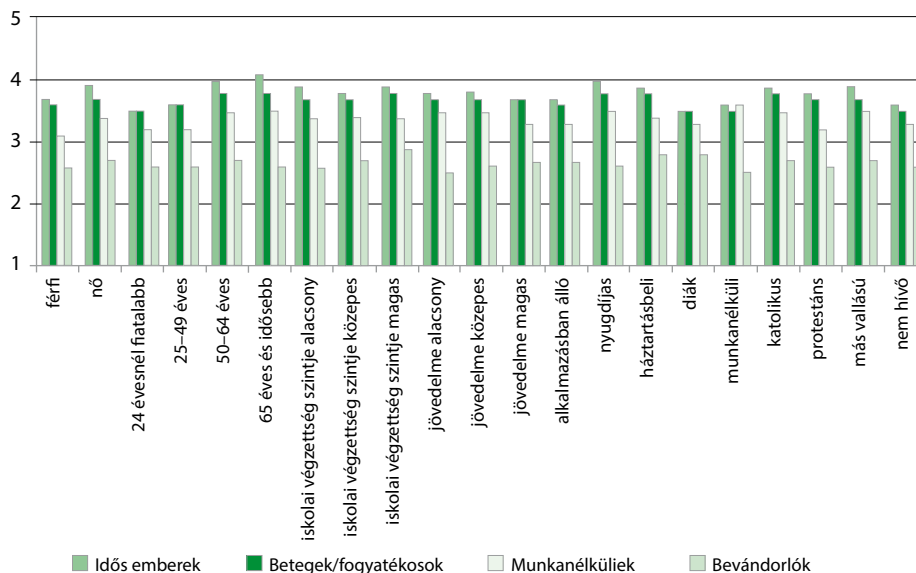
1. ábra: Informális szolidaritás (országos átlagok)

A közép- és kelet-európai országoknál az bizonyul tipikus eredménynek, hogy a bevándorlók jelentősen leszakadnak a többi csoporttól, a másik három csoportra vonatkozóan viszont csekélyek a megítélés különbségei. Nincs biztos válaszunk arra, hogy ezek a különbségek mivel magyarázhatók. Az ember spekulálhat úgy, hogy ahol a szociális védelemre fordítható források mértéke csekély (mint pl. a közép- és kelet-európai országokban), az emberek hajlamosak az „identitás” terminusaiban, vagyis a „Mi kontra Ők” képlet szerint gondolkodni. Azt a keveset, amink van, legalább a magunk számára őrizzük meg. A gazdag országokban az emberek viszont inkább a nélkülözők önmagukról gondoskodásra való képességének hiányára koncentrálnak, vagyis a „kontroll” kritérium fontos számukra.

Az a tény, hogy a szolidaritási rangsor lényegében valamennyi európai országban ugyanúgy alakul, azt jelzi, hogy az érdemesség jelentéstartalmát kimunkáló mögöttes logikának mélyre ereszkednek a gyökerei. Ezt támasztja alá az, ahogyan adataink viselkednek, ha különböző társadalmi csoportok szerint összegezzük a rangsorokat. A 2. ábrából azt olvashatjuk ki, hogy a férfiak és a nők ugyanúgy rangsorolnak. Így tesznek a különböző életkori csoportok is, továbbá az iskolázottság vagy a jövedelem nagyság szerint képzett csoportok is, a társadalmi hierarchiában más-más helyzetűek, illetve a vallási hovatartozásuk szerint képzett csoportok. Ezek az eredmények összhangban látszanak lenni a Taylor-Gooby (1985a) által kapottakkal: ő azt találta, hogy az Egyesült Királyság lakosságának különböző csoportjai között nincs különbség abban, hogyan vélekednek, mennyire kívánják támogatni a nyugdíjasok, a fogyatékkal élők, a megözvegyült asszonyok, a munkanélküliek, a gyermeküket egyedül nevelők jóléti ellátásait. Egyetlen kivétel azonban mégis akad adataink között. A megkérdezett munkanélküliek egy picit szolidaritásibabbnak mutatkoznak a munkanélküliek, mint a fogyatékosok iránt.

2. ábra: Informális szolidaritás (átlagok)

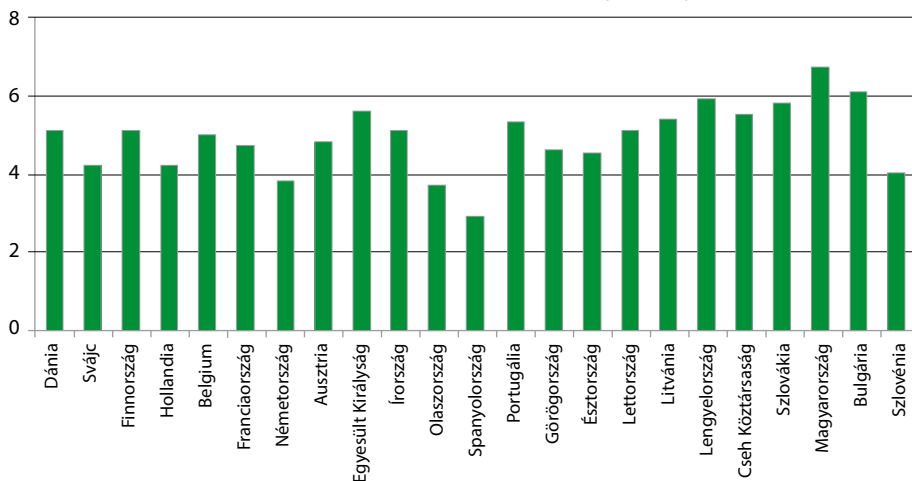

A szolidaritás feltételeességhez kötöttsége az egyes országokban

Az, hogy az egyes országokban a válaszadók mennyire szigorúan tesznek különbséget a rászoruló csoportok érdemessége között, jóval változatosabb képet mutat, mint az, hogy hogyan rangsorolják érdemességük szerint a négy csoportot. A 3. ábra azt mutatja, hogy az országos átlagok 2,9 (Spanyolország) és 6,7 (Magyarország) között szóródnak. Az adatokból nem nagyon rajzolódik ki könnyűszerrel értelmezhető mintázat, de úgy látszik, a feltételeesség teljesültéhez való ragaszkodás a közép- és kelet-európai országokban azért a többiekben tapasztaltnál keményebb (Szlovénia e szempontból kivételnek látszik). Mindez ahhoz a tényhez köthető, hogy ezekben az országokban nagyobb távolság választja el a bevándorlókat a szűkölködők többi csoportjától.

Hogy a feltételeességhez ragaszkodás mértékében az egyes országok között mutatkozó különbségek mivel magyarázhatók, olyan kérdés, melyre a szakirodalom egyelőre még nem tud igazán kielégítő választ adni. Hogy a lehetséges magyarázó tényezőkről valamit megtudhassunk, változó páronkénti korrelációkat számoltunk az aggregált feltételeesség és független változóink országonkénti átlagai között. (Az országok kis száma miatt többváltozós elemzéseknek nincs értelme.) Az 1. táblázat adatai azt mutatják, hogy a feltételeesség, úgy tűnik, erősebb a szegényebb országokban; ott, ahol a munkanélküliség mértéke alacsonyabb; ahol erősebb a munkaetika; ahol a bevándorlókat negatívabb attitűdökkel fogadják; gyengébb az emberek egymásban való bizalma, kevésbé bíznak a demokráciában; illetve ott, azokban az országokban, ahol az emberek szívesebben vennék, ha a társadalom meritokratikus berendezkedésű lenne.

3. ábra: A feltételes szolidaritás (országos átlagok)

1. táblázat: Egyes változók Pearson-korrelációja a feltételes szolidaritás országokénti mértékével (aggregált szint, országos átlagok közötti korrelációk)

	A szolidaritás feltételekhez kötöttsége
Összetétel	
Életkor	0,188
Iskolázottsági szint	0,056
Struktúra	
Gazdagság (GDP) ^c	-0,453
Jóléti kiadások (a GDP %-ában)	-0,301
Jövedelmi egyenlőtlenségek	-0,041
Munkanélküliségi ráta	-0,363 ^a
Kultúra	
Munka-étosz	0,364 ^a
Bevándorlókkal szembeni attitűdök	-0,531 ^b
Bízni embertársainkban	-0,357 ^a
Bízni a (jóléti) állam intézményeiben	-0,272
Bízni a demokráciában	-0,382 ^b
Jóléti felelősségtudat	0,055
Jóléti jogosultságok és kötelezettségek	0,236
A munkanélküliség lustává tesz	0,297

folytatódik

	A szolidaritás feltételekhez kötöttsége
Politikai beállítottság (Bal/Jobb)	0,292
Katolikusok százalékos aránya	-0,124
Protestánsok százalékos aránya	0,005
Templomba járás gyakorisága	-0,014
Meritokratizmus	0,484 ^c
Egalitarianizmus	0,155

Megjegyzés: ^a = $p < 0,01$; ^b = $p < 0,05$; ^c = $p < 0,1$

Az a tény, hogy a feltételelenség a szegényebb országokban bizonyul erősebbnek, valamilyen „nemzeti teherviselés” vagy „fiskális teherviselés” szempont érvényesülésére utalhat. Egy másik kutatásból vannak adataink arról, hogy ez szerepet játszik az európai lakosságnak a rászoruló csoportokkal szemben tanúsított szolidaritása formálásában (van Oorschot–Arts–Halman 2005, lásd még Hills 2002). Általánosítva úgy fogalmazhatunk: ha az emberek úgy érzik, hogy a jóléti költségek relatíve magasak (vagy tovább nőhetnek), akkor kevésbé hajlanak a jóléti programok (vagy a rászoruló csoportok) támogatására. A mi esetünkben gondolhatnánk akár arra is, hogy a szegény országokban az emberek azért ragaszkodnak nagyobb mértékben a feltételelenséghez, mint a gazdagabbakban, mivel úgy érzik, hogy a rászoruló csoportok feltételek nélküli támogatását nem engedheti meg magának az ország, és ez a módszer kevésbé életképes megoldás. A „nemzeti teherviselés” felfogás alapján azt várhatnánk, hogy a feltételelenséget ott találhatjuk erősebbnek, ahol gyakoribb a munkanélküliség, ennek azonban az ellenkezője igaz. Magyarázat az lehet, hogy itt a célnépességekről kialakult kép s az ebből táplálkozó érdemesség-felfogás játszik szerepet. Mint arra már korábban utaltunk, a munkanélküliekről kialakult közvélekedés pozitívabbnak tűnik, amikor magas a munkanélküliség szintje. Ez a feltételelenség enyhüléséhez vezet. E gondolatmenettel egybevág az a tény (vö. 1. táblázat), hogy minél negatívabbnak mutatkozik a bevándorlókhoz köthető kép egy országban, a lakosság feltételelenséghez ragaszkodása annál erőteljesebb. A munka éthoszához, a bizalomhoz és a meritokratikus gondolkodáshoz köthető eredmények jól illeszkednek azokhoz az összefüggésekhez, amelyeket az egyén szintjén előre jeleztünk. Hogy előrejelzéseink beigazolódnak-e, a későbbiekben majd elválnak.

Ami a jóléti államra vonatkozó paramétereket illeti, eredményeink az aggregált adatok szintjén nem nagyon mutatnak a feltételelenségben mutatkozó különbségeket. Az 1. táblázat azt mutatja, hogy az olyan országokban, ahol többet költenek jóléti kiadásokra, ott a lakosság a kiadások feltételekhez kötésében kissé szigorúbbnak bizonyul, de ez az összefüggés statisztikailag nem bizonyul szignifikánsnak.

Ami a jóléti rendszerek egyes típusait illeti, a 2. táblázatban föltüntetett adatok azt mutatják, hogy a feltételelenség mértékének országok közötti különbségei nagyon csekélyek, ám a várakozásnak megfelelően a hangsúlyosabban reziduális

angolszász típusban, illetve a közép- és kelet-európai országokban magasabbak. Újra hangsúlyozzuk azonban, hogy ezek az eltérések statisztikailag nem szignifikánsak, és az egyes típusokon belüli variancia mértéke nagyobb, mint a típusok közötti. Ebből egy következtetés adódik: annak, hogy egy-egy ország a jóléti rendszer melyik típusába tartozik, nincs igazán érdemleges szerepe abban, hogy a feltételesség elve mennyire mutatkozik erősnek. Lehet, hogy ha nem európai léptékben vizsgálódnánk, hanem világméretben, akkor komoly tényezőnek bizonyulhatna, hogy az egyes országok milyen mértékben és milyen fajta módon mutatkoznak „jóléti államnak”, e feltételezés helytállóságának ellenőrzéséhez azonban sokkal több országból lenne szükségünk adatokra, mint amennyivel jelenleg rendelkezünk.

2. táblázat: A feltételesség a jóléti rendszer típusa szerinti bontásban

Jóléti rendszer típusa	Átlagos feltételesség	Elemzés	Szórás
Skandináv	4,7822	3	0,54409
Kontinentális	4,5343	5	0,49262
Angolszász	5,3219	2	0,35693
Dél-európai	4,1114	4	1,03745
Közép- és kelet-európai	5,4377	9	0,79814
Összes ország	4,9151	23	0,85720

Megjegyzés: csoportok közötti négyzetösszegek: 6,150; csoporton belüli négyzetösszegek: 10,015; F-statisztika = 2,763; szignifikancia: 0,059.

A szolidaritás feltételekhez kötöttsége egyéni szinten

Annak érdekében, hogy megvizsgáljuk, miért erősebb egyeseknél, miért gyengébb másoknál a feltételesség mértéke, regresszió-analíziseket végeztünk: ezek eredményeit a 3. táblázat mutatja be. Az 1. modell csak a személyes jellemzőket vonja be az elemzésbe a valamennyi európai országból begyűjtött, rendelkezésre álló, összesített adatbázis alapján. A 2. modell számításaiba már az országváltozókból is fölhasználtunk adatokat. Szögezzük le rögtön, hogy ha a két modellt egybevetjük, a személyes tulajdonságok magyarázó hatásának mértéke sem nagyságrendjében, sem irányultságában nem mutat számottevő különbséget közöttük. (Egyetlen kivétel azért van, ez pedig a protestantizmus hatása, amire rövidesen visszatérünk.) Ez azt jelenti, hogy a magyarázó erejű személyes változók konfigurációja egész Európában ugyanazt a hatást gyakorolja az emberekre. Mindegy, hol él az ember, melyik európai országban, milyen jóléti rendszerben, milyenek az általunk figyelembe vett szociodemográfiai változók, de ugyanígy a világnézeti vagy attitűdöket tükröző változók is, nagyon nagy mértékben ugyanazokat a hatásokat eredményezik. Ráadásul Európa négy régiójában (Észak-, Nyugat-, Dél-, illetve Közép- és Kelet-Európa), az 1. modell mintája szerint, egymástól független

módon, járulékos adatfelvételeket végeztünk, s az ezekből származó adatok elemzése is alátámasztja ezt.

3. táblázat: Az európai lakosság körében tapasztalt szolidaritás feltételeességének mértékét magyarázó tényezők

	Európa 1. modell	Európa 2. modell
Nem (férfi/nő)	0,022	0,020
Életkor	0,040	0,045
Iskolázottság	-0,034	-0,036
Háztartás jövedelme	n. sz.	n. sz.
Foglalkoztatási viszony (referenciacsoport = alkalmazásban állók)		
– nyugdíjas	0,052	0,042
– háztartásbeli	n. sz.	n. sz.
– diák	n. sz.	n. sz.
– munkanélküli	n. sz.	n. sz.
– egyéb	n. sz.	n. sz.
Vallás (referenciacsoport = nem-hívők)		
– katolikus	n. sz.	n. sz.
– protestáns	0,039	n. sz.
– egyéb	n. sz.	n. sz.
Templomba járás gyakorisága	n. sz.	-0,022
Politikai beállítottság (bal/jobb)	0,042	0,039
Meritokratizmus	n. sz.	n. sz.
Egalitarianizmus	-0,027	-0,019
Munka-étosz	n. sz.	n. sz.
Jóléti politikához való viszony		
– felelősség (egyéni/ állami)	0,024	0,028
– munkanélküli fogadjon el minden fölkínált munkát (igen/nem)	0,028	0,038
– munkanélküliség lustává tesz (igen/nem)	0,031	0,040
Bizalom		
– bízni embertársainkban	-0,048	-0,052
– bízni az intézményekben	-0,055	-0,063
– bízni a demokráciában	-0,090	-0,076

folytatódik

	Európa 1. modell	Európa 2. modell
Bevándorlókkal szembeni attitűdök		
– érzések (negatív/pozitív)	–0,139	–0,142
– helyes-e a bevándorlás (igen/nem)	–0,155	–0,143
Gazdagság (referenciacsoport = angolszász)		0,201
Jóléti rendszer típusa		
– skandináv		0,081
– kontinentális		–0,058
– dél-európai		–0,196
– kelet- és közép-európai		–0,238
Jóléti erőfeszítések		0,081
Protestánsok százalékaránya		–0,130
Munkanélküliségi ráta		–0,094
Munka-étmosz átlagosan		n. sz.
Adjusztált R^2	0,126	0,152

Megjegyzés: $p < 0,05$; n. sz. = nem szignifikáns.

Akkor hát milyen is ez a közösnek bizonyuló konfiguráció? Ha az egyének társadalmi-demográfiai paraméterei felől tanulmányozzuk a 3. táblázatot, azt látjuk, hogy a feltételeesség kicsit erősebb a nőknél, az idősebbeknél, illetve a kevésbé iskolázottaknál. Nem látunk különbséget a foglalkoztatott és a munkanélküli, vagy az alacsonyabb és a magasabb jövedelmű népesség között. A nemi hovatarozást leszámítva ezek az adatok egybevágóak egy korábbi, Hollandiában végzett közvélemény-kutatás adataival (van Oorschot 2000). Amint arra korábban már céloztunk, az idősekről és a kevésbé iskolázottakról gondolhatjuk azt, hogy az ő társadalmi helyzetükben jóval több kockázattal kell szembenéznük, ezért kritikusabb szemmel nézhetik, hogyan is gazdálkodnak az országban azzal, amire nemsokára nekik maguknak lehet szükségük. Az önérdekvezérelt versenyhelyezetre hivatkozás mellett a rászoruló csoportokról kialakult képnek is lehet hatása. Gyakran találkozhatunk azzal, hogy az alsóbb társadalmi-gazdasági kategóriákban negatívabb véleményt formálnak, mondjuk, a munkanélküliekről vagy a segélyezettokról (Golding–Middleton 1982, Schneider–Ingram 1993), ez pedig erősíti a feltételeességet. Ez eredményezheti azt, hogy erősödik a feltételek teljesülééhez való ragaszkodás. Hogy a munkanélküliek e tekintetben nem különböznek az alkalmazásban állóktól, talán abból adódik, hogy a két állapot közötti ide-oda áramlás egyre mindennaposabb jelenséggé válik, az egyik vagy a másik csoportban éppen lévők attitűdjei általában nem nagyon különböznek egymástól. Hogy a jövedelem nagyságának nincs kimutatható hatása, az két, egymás ellenében ható trend következménye lehet. Ha úgy gondoljuk, hogy a nagyobb

erőforrásokkal rendelkezőknek könnyebb szolidárisabbnak lenni, feltételezhetjük a gazdagokról, hogy kevésbé ragaszkodnak a feltételelenséghez. Másfelől viszont, ha a gazdagabbak úgy vélik, hogy nem áll a szorosán vett személyes érdekükben a szociális védelem támogatása, akkor kevesebbel szeretnék ezt finanszírozni, amely eredményeként amellet voksolnak, hogy a társadalom szűkmarkúbban, a feltételeket szigorúbban ellenőrző módon kezelje a más emberek szűkösségének enyhítését.

Mit mutatnak az ideológiai jellemzők? A 3. táblázat szerint azt, hogy – akár csak a holland kutatásban – a jobboldal felé húzó politikai beállítottsággal az emberek szigorúbban ítélik meg a feltételelenséget, a munkaetikáról vallott nézetek viszont semlegesek a feltételelenségről alkotott vélemények szempontjából. A jobboldali vagy baloldali beállítottság nem befolyásolja az egyenlőségvel kapcsolatos attitűdöket, mivel az egalitáriánus nézőpontnak önállóan hatása van. A szociális egyenlőség elkötelezettebb hívei kevésbé állnak a feltételelenség pártján, teljesen függetlenül attól, hogy amúgy inkább jobbra vagy inkább balra húznak-e. Nehezebb megérteni azt, hogy a munkaetikával és a meritokratizmussal kapcsolatos álláspont miért nem számít. Azt várnánk, hogy akiknek számítanak a munka morális vonatkozásai, illetve az, hogy a társadalom értékén kezelje az érdemet, azok számára fontos, hogy a rászorulókkal szemben érvényesítsék a feltételelenség követelményeit. (Például azért, mert kételkednek abban, vajon megtesznek-e minden elképzelhető erőfeszítést az öngondoskodásra.) További elemzések azt mutatták, hogy változó páronként számítva mindkét változó pozitívan korrelál a feltételelenséggel. Úgy látszik, hogy sokváltozós elemzési eljárások alkalmazásakor más változók hatása elfedi ezt az összefüggést. Annyi mégis bizonyos, hogy – korábban említett feltételelenseink ellenére – semmiféle holland „kivételenségnek” nincs nyoma.

Ami az attitűdváltozókat illeti, a 3. táblázat meglehetősen erős hatások létezésére világít rá. Azoknál, akiknek az állam jóléti tevékenységéről, a jóléti függőségéről és a jóléti állam támogatásából élőkről erőteljesebben negatívak az attitűdjei, a feltételelenség – mint előzetesen feltételeztük – hangsúlyozottabb. Ugyanez igaz azokra, akik kevésbé bíznak embertársaikban, a (jóléti) állam intézményeiben, illetve a demokráciában. Különösen erős az attitűdök negatív irányba fordulása a kérdezett országában letelepült bevándorlókkal kapcsolatban. Egészen nyilvánvaló, ha nem vettük volna be őket a feltételelenséggel kapcsolatos skálába, egészen másfajta eredményekhez jutottunk volna. Mégsem választottuk ezt a megoldást, mivel az európai országokban a bevándorlók egyre inkább a szegény néptömegek központi magjához tartoznak.

Ami a vallásosságot megjelenítő változókat illeti, a 3. táblázat azt mutatja, hogy – várakozásainkkal ellentétben – a nem hívők nem bizonyulnak fokozottabban feltételelenségpártinak, mint azok, akik a katolikus, a protestáns, vagy más egyházak hívének mondják magukat. Az a feltételelenségünk viszont beigazolódt, hogy a templomba sűrűbben járó emberek körében a feltételelenséghez ragaszkodás szintje alacsonyabb. Érdekes, s föltétlenül megjegyzésre méltó, hogy a protestán-

sok az 1. modellben mutatkozó szigorúbb feltételeességének a 2. modellben már nem találjuk nyomát. Ez azt valószínűsítheti, hogy az 1. modellben igazából az egyes európai régiók (és országaik) közötti különbségek, s nem annyira az egyes emberek közöttiek fejtenek ki hatást. Ahol (mint azt az előzőekben kifejtettük) általában azt találjuk, hogy a protestánsok szolidárisabbak a rászoruló csoportokkal, ott ugyanazon módon tesznek különbséget közöttük, mint a katolikusok.

A második modell eredményei (ahol már az országok jellemzőit is figyelembe vettük) azt mutatják, hogy az európai országok lakosai feltételes szolidaritásának mértéke függ attól, hogy melyik országban élnek. Ha először a jóléti államokat jellemző paraméterekre összpontosítunk, a táblázatból azt olvassuk ki, hogy van különbség a különböző típusú jóléti államokban élő emberek között, s a jóléti kiadások bősége/szűkössége minden egyébtől függetlenül befolyással van világlátásukra. Ha az Egyesült Királyságban vagy Írországban élő embereket (mindkét ország az ún. angolszász típusba tartozik) azokkal vetjük egybe, akik a skandináv típusú jóléti államok lakói, azt tapasztaljuk, hogy az utóbbiak egy picit erősebben ragaszkodnak a feltételeességhez, viszont a kontinentális típusú jóléti államok lakosai egy kicsit lazábbnak mutatkoznak náluk ebben a kérdésben. A dél-európai – és még inkább a kelet- és közép-európai – jóléti államokban tapasztaljuk a legnagyobb eltérést; itt csökken a legerősebb mértékben a feltételeességi elvhez való ragaszkodás. Ezek az eredmények természetesen nem tükrözik vissza azt, ami a 2. táblázatból kiolvasható – vagyis az egyes országokra kimutatott átlagos feltételeesség mértékét. Ennek nagyon egyszerű oka van, ugyanis itt az egyéb változók hatását kiszűrtük. Ha ugyanis képet akarunk kapni arról, hogy a jóléti rendszer típusa milyen közvetlen hatásokat képes gyakorolni, ahhoz –feltételezésünk szerint – más országszintű változók hatását ki kell szűrni. Azt látjuk, hogy a szociális kiadások – a jóléti rendszer típusától függetlenül – pozitív hatást gyakorolnak a feltételeességre. Azaz: azokban a jóléti államokban, ahol sokat költenek jóléti kiadásokra, szigorúbb a feltételeességhez ragaszkodás. Ez a hatás ellenkező irányú, mint ami a jóléti típusból magából következik, de nem igazán mondható erősnek. A többi tényező közül leginkább az ország gazdagsága gyakorol hatást. A gazdagabb országokban az emberek kevésbé ragaszkodnak a feltételek betartásához, amikor arról van szó, hogy segítsünk a társadalom rászoruló csoportjain. Úgy látszik, ha az ember gazdagabb közegben él, akkor engedékenyebb a tekintetben, hogy valami a kevésbé szerencsések csoportjainak is juthasson. A másik, viszonylag erős hatás az, hogy az olyan országokban, ahol a protestantizmus relatíve nagy szerephez jut, az emberekre kevésbé jellemző, hogy ragaszkodni akarjanak a feltételek szigorú betartásához. Végezetül pedig: a magasabb munkanélküliségi ráta azzal jár együtt, hogy alacsonyabb a feltételeesség; az átlagos munkaetika mutatója közömbösnek bizonyul.

Ezen a – lényegét tekintve problémaföltáró jellegű – szinten meglehetősen nehéz értelmezni a kapott eredményeket. A jóléti rendszerek típusai kapcsán elég nehéz megmondani, hogy igazából mire is vezethetők vissza az észlelt hatások. E típusok sok mindenféle vonatkozásban különböznek egymástól, és az egyes

típusok közötti kvalitatív különbségek talán nem is számítanak olyan nagyon döntőnek, amikor a jólétnek egy kicsit tágabban értelmezett felfogásáról van szó (amibe beletartoznak a pénzbeli juttatások, a szolgáltatások, a lakharás körülményei, az egészség és még sok minden). Például az Egyesült Királyságot, ahol a juttatásokkal kapcsolatban tapasztalt modell „angolszász”, viszont az egészségügyi ellátással kapcsolatos meg „szociáldemokrata” jellegű. A hatások bizonyosan nem a gazdagságban vagy a szociális kiadások mértékében mutatkozó különbségeket tükrözik, mivel ezeket az elemzés során kiszűrtük. A választóvonal, úgy tűnik, alapvetően Európa északi, illetve nyugati régiójának jóléti államai, másfelől pedig Dél-Európa, illetve Kelet- és Közép-Európa országai között húzódik. Ilyen optikából nézve arra juthatunk, hogy a jóléti rendszer adott típusába tartozásnak van hatása arra, mennyire köteleződünk el a feltételelesség mellett. Az egész azon múlik, hogy az ember nagy általánosságban megbízik az állam jóléti politikájában, vagy nem. Aki megbízik, az könnyebben talál érvet arra, hogy feltételekhez kötve támogassa a rászoruló csoportokat, hiszen bízhat abban, hogy az állam valamilyen módon segíteni fogja őket. Az ország gazdagságának magasabb szintje eredményezhetné azt, hogy a lakosság meglehetősen nagyvonalú módon kezelje ezt a kérdést, de egy ilyen trend létezését nem támasztja alá semmi, hiszen egyértelműen a gazdag európai országokban találjuk a legkiterjedtebb jóléti államokat. Abból a tényből, hogy a magasabb összegű kiadások az embereket visszafogottabbá teszik, akár arra is gondolhatnánk, hogy azon aggódnak, mennyire teherbíró az ország, mennyire képes elviselni a fiskális terheket. A munkanélküliségi ráta hatására korábban már utaltunk. Módosíthatja, milyenek látják a célcsoportokat, s azt is, hogy mennyire tartják érdemesnek őket. Ami a protestantizmust illeti, adataink azt mutatják, hogy Európában nem az számít, hogy a kérdezett maga protestáns-e, vagy sem, hanem az, hogy az őt körülvevő közegben mennyire erős a protestáns kultúra hatása. Ezen múlik, mennyire ragaszkodik a feltételelességhez. Minél erősebb a protestáns kultúra hatása, annál kevésbé érzi úgy, hogy a feltételelességet be kell tartatni. Ez nem az erősebb munkaetikára vezethető vissza, mivel ennek a változónak a hatását mind az egyéni, mind az aggregált szinten kiszűrtük.

Következtetések és megvitatás

Ez a cikk szeretne hozzájárulni annak megértéséhez, hogy a populáris kultúrának milyen hatása van a jóléti kiadások elosztására. Azt tekintettük át, hogyan alakul az európai népszerű elképzelései szerint négy különböző rászoruló csoport egymáshoz viszonyított érdemessége. Azt is megvizsgáltuk még, minek függvényében változik az, hogy Európa lakossága mit gondol arról, mennyire fontos a feltételelesség szigorú számbavétele. Az 1999/2000-es *European Values Study* adatai alapján arra jutottunk, hogy mind a 23 európai országra ugyanaz a sablon

érvényes: informális szolidaritást az idős emberekkel szemben tanúsítanak leginkább, illetve közel hasonló mértékben a betegekkel és fogyatékosokkal szemben. Hátrébb állnak a sorrendben a munkanélküliek, az egyes országokba betelepült bevándorlók pedig mindenütt a skála legalján találhatók. A jóléti programok egyes típusainak a nagyközönség általi támogatásáról, a célcsoportok alkotta véleményekről és az érdemesség kritériumairól korábban folytatott empirikus kutatások alapján pontosan ezt az eredményt vártuk. Az egyes országokat egymással egybevetve tapasztalhattunk némi változékonyságot a rászoruló csoportok viszonylagos helyzetének megítélésében. Arra számítottunk, hogy ahol a szociális védelemre fordított nemzeti erőforrások alacsonyak (pl. Közép- és Kelet-Európa), az emberek hajlamosabbak lesznek erőteljesebb, a *Mi* és az *Ők* között erősebben meghúzott választóvonalakhoz tapadó különbségtévesztésre az egyes csoportok érdemessége tekintetében (annak érdekében, hogy az a kevés, ami juthat, az *Minékünk* jusson). A gazdagabb országokban (pl. Hollandiában vagy a skandináv államokban) az emberek meg jellemzően aszerint ítélnék, mennyire van módjuk, képességük a nélkülözőknek helyzetük megváltoztatására, vagyis a kontrollképességet tekintik az érdemesség kritériumának. Az a tény, hogy a szolidaritási rangsor egész Európában mindenütt egyformán alakul, arra utal, hogy az „érdemesség” fogalma mögött meghúzódó logika igen mélyen gyökerezik a jólétre vonatkozó populáris kultúra felfogásában. Ezt támasztja alá, hogy a mi adataink is azt mutatják, az érdemességi rangsor mindenütt egyformán alakul: a férfiak és a nők körében, a különböző életkori csoportokban, iskolázottsági és jövedelemnagyság szerinti szinteken, a különböző társadalmi helyzetű, továbbá a vallási hovatartozás szerint alkotott csoportokban.

Ami a rangsort illeti, kutatásunk egybevégtelenül más kutatások tapasztalataival megerősíti azokat. Mindazonáltal annyiban az úttörők egyike, hogy expliciten figyelmet fordítottunk arra, milyen szerepe van a feltételelességnek a szolidaritás alakításában, azaz arra, hogy az emberek milyen mértékben igazítják hozzá a rászoruló különböző csoportjai felé kinyilvánított szolidaritásukat az ennek a kívánalomnak való megfeleléshez. A feltételelességet (s a vele együtt mozgó változókat) mind aggregáltan, mind pedig individuális szinten is vizsgáltuk.

Aggregált szinten változékonyság tapasztalható abban, hogy az egyes országokban hogyan alakul a feltételelesség szintje. Ez kétváltozós elemzési szinten különböző tényezőkhöz kapcsolható. A feltételelesség átlagos szintje például magasabb Európa szegényebb országaiban (itt talán a „nemzeti teherviselés” teherbíró képessége fölötti aggodalom számlájára írható hatással találkozunk); ott, ahol alacsony a munkanélküliségi ráta (amivel vélhetőleg együtt jár, hogy a munkanélküliekről negatív kép alakul ki); ott, ahol az emberek kevésbé bíznak embertársaikban, illetve a (jóléti) állam intézményeiben (ami esetleg a túlhasználattal vagy a túlköltekezéssel kapcsolatos aggodalmakat tükrözi); valamint ott, ahol az országban élő bevándorlókat negatívabban ítélik meg. A jóléti állam két fontos jellemzőjének, a jóléti rezsim típusának, illetve a szociális kiadások nagyságának nincs szignifikáns hatása a feltételelesség országos szintjének alakulására. Mind-

azonáltal a 23-as elemszám túlságosan kicsi ahhoz, hogy aggregált szinten bármilyen mélyebb sokváltozós elemzést elvégezhessünk.

Az egyének szintjén, ahol azt elemeztük, milyen tényezők befolyásolják, hogy egyik ember inkább köti feltételekhez, hogy szolidáris legyen a rászoruló adott csoportjával, a másik meg kevésbé, a következőket találtuk: Európa különböző régiói vagy az egyes országok között nem nagyon látni különbséget az egyes tényezők hatásának irányultságában, illetve mértékében. Másként fogalmazva, a magyarázó erejű személyi változók elrendeződése nagyjából egész Európában ugyanaz. Ez is azt jelzi, hogy az „érdemességet” illető, széles körben elterjedt fogásnak mélyre nyúlnak a gyökerei. Ami a szociodemográfiai és gazdasági változókat illeti, azt találtuk, hogy a feltételelenség kicsit erősebben jellemzi a nőket, az idősebbeket és az alacsony iskolázottságúakat. Nincs különbség a foglalkoztatottak és munkanélküliek között, sem pedig az alacsonyabb és magasabb jövedelemmel rendelkezők között. A kérdezett nemét leszámítva eredményeink megegyeznek azokkal, melyeket egy régebbi, a feltételelenséghez ragaszkodásról folytatott holland közvélemény-kutatásban kaptunk. Az ideológiára vonatkozó változók esetében az derült ki, hogy – akár csak a holland kutatásban – a jobboldali beállítottságúak körében erősebb a feltételelenséghez ragaszkodás, a munkaetika meg nem játszik szerepet. Ráadásul azt tapasztaltuk, hogy azok a válaszadók, akik számára fontos volt az egyenlőségelv, akár baloldaliak, akár jobboldaliak voltak, kevésbé törődtek a feltételellességgel. Az attitűdváltozók azt mutatták, hogy akik negatív attitűddel viszonyultak az állam jóléti politikájához, a jóléti függőséghez, illetve a segélyezetttekhez, azok szigorúbban vették a feltételelenség megkövetelését. Ugyanez bizonyult igaznak azokra is, akik kevésbé bíznak embertársaikban, a (jóléti) állam intézményeiben, illetve a demokráciában. Különösen erős hatásúak a bevándorlókkal szemben tanúsított negatív attitűdök. Végezetül, a vallási hovatartozás, éppen úgy, ahogyan azt a szolidaritás gyakorlásáról vagy az adományozó tevékenységekről végzett kutatások esetében szoktuk tapasztalni, szerepet játszik. Nem az számít, hogy az emberek vallásosnak mondják-e magukat, vagy sem, illetve milyen felekezetbe tartozónak mondják magukat; a templomba járás gyakoriságára adott válaszuk a releváns. Akik gyakrabban járnak templomba, azoknak a rászoruló csoportok iránt érzett szolidaritása kevésbé kötődik a feltételelenség szigorúan vételéhez.

Túl azon, milyenek a válaszadó személyes jellemzői, az is számít, hogy milyen fajta országban él. A Dél-Európában, Közép-, illetve Kelet-Európa jóléti államaiban élők számára kevésbé fontos a feltételelenség. Ebben szerepe lehet annak, hogy ezekben az országokban kevesebbet költenek jóléti kiadásokra. Ugyanakkor viszont ezek az országok szegényebbek, mint Nyugat- és Észak-Európa országai; a protestánsok aránya a lakosságon belül pedig (rendkívül) alacsony. Tegyük hozzá, hogy azokban az országokban, ahol relatíve magas a munkanélküliségi ráta, ott az emberek lazábban veszik a feltételellességet.

Írásunkban igyekeztünk elfogadható értelmezéseket találni arra, miért olyan eredményeket kaptunk a feltételellességre, amelyeneket. Szeretnénk azonban hang-

súlyozni, hogy ezeket a jövőben még sok kutatásban kell tovább tesztelni, mivel a magunk vizsgálatán kívül egyetlen másikról tudunk csak, amelyet ezeknek a kérdéseknek szenteltek volna. Az a tény, hogy eredményeink egy része megegyezik a korábbi holland vizsgálatban észleltekkel (pl. az életkor és az iskolázottsági szint hatására vonatkozó, vagy az, hogy a jövedelemnek, illetve a foglalkoztatottsági státuszának nincs hatása), továbbá az, hogy – mindent összevéve – a személyes paramétereiből levezethető hatások mintázata Európán belül mindenütt ugyanolyannak mutatkozik, feljogosít arra, hogy úgy gondoljuk: sikerült rávilágítanunk az európai populáris kultúrának néhány, a jóléti elosztásra hatást gyakorló alapelemére. Tegyük hozzá, azt is sikerült dokumentálnunk, hogy a rászoruló csoportok érdemességük szerinti rangsorát Európában mindenütt egyformának látják.

Ami mind a rangsorok egyformaságára, illetve a feltételeesség mértékére vonatkozó eredményeink esetében figyelemre méltó, az a bevándorlási faktor szerepe. A rászoruló bevándorlók az érdemességi rangsor legalján találhatóak, a bevándorlókról és létszámuk növekedéséről kialakult ellenséges kép összekapcsolódik a támogatásuk feltételekhez kötésének szigorodásához. Ez fontos lehet abból a szempontból, mennyire fogja támogatni a jövőben a nagyközönség az európai jóléti államok szociálpolitikáját. Perdöntő lehet, hogy a bevándorlókat fogják-e (s ha igen, mennyire) érdemtelen szegénynek kikiáltani; mennyire fognak úgy benne ragadni egy stigmatizált helyzetben, ahogyan az Egyesült Államokban a feketékkel ez megtörtént. Gilens (1999) és mások is kimutatták már: az, hogy a nagyközönség nem rokonszenvezik a jóléti politikákkal, igen erősen egy „Mi kontra Ők” hatásmechanizmusra vezethető vissza. Azaz a nagyközönség negatívan ítélkezik a feketékről, és úgy gondolja, hogy a jóléti támogatásoknak ők a legfőbb haszonélvezői. Európában jelenleg heves viták folynak arról, vajon a bevándorlóknak ugyanolyan mértékben és ugyanolyan feltételekkel kell-e juttatásokat és szolgáltatásokat nyújtani, mint a helybéli nem migráns lakosságnak (lásd Boeri–Hanson–McCormick 2002). Hollandiában például már beszédtema, hogy szükség lenne-e egy „migránsmentes” jóléti államra (Entzinger–Van der Meer 2004). Számolnunk kell azzal a kockázattal, hogy az erről folytatott vita és a következményeként föllépő szakpolitikai intézkedések egyre nagyobb nyomáspróbának teszik ki a bevándorlók iránt tanúsított szolidaritást, mivel ez csak a „Mi kontra Ők” gondolkodásmódot erősítheti föl az emberekben. Az intézkedések könnyen eredményezhetnek szegénységi csapdákat, amelyekből a bevándorlók nem egykönnyen lesznek képesek kiszabadulni, aminek hatására a lakosság egyre ellenségesebben fog viszonyulni hozzájuk. Alesina és Glaeser (2004) még tovább vezeti ezt a gondolatot: ha a jólét negatív módon kapcsolódik össze a „migránsokkal”, ahogy ez a „feketékkel” az Egyesült Államokban megtörtént, az az egész jóléti rendszer legitimitására hatással lehet, ennek pedig a valószínű hosszú távú eredménye a jóléti ellátások szintjének csökkentése lesz. Véleményünk szerint az európai országokban az állam jóléti politikájának leendő legitimitációja korántsem egyedül az identitás érdemességének kritériumán fog múlni.

Egy olyan trend is érvényesül Európában, amely a helyzetünk ellenőrzés alatt tartására való képesség kritériumát veszi figyelembe. Vagyis a jólétről való neoliberais, komunitárius gondolkodás, amely összeurópai szinten is, országonként is igen népszerűnek bizonyul a döntéshozó elitek szemében, az állampolgárok személyes felelősségére egyre nagyobb súlyt fektet (George 1996, Taylor-Gooby 1997, Forma 1999, Schmidt 2000). Az állampolgártól manapság nagyon is – és egyre inkább – elvárják, hogy aktív, kezdeményezőképz legyen és gondoskodjék saját magáról. Olyan sugallat ez, amely, véleményünk szerint, elég könnyen szolgálhat alapul annak az általános elképzelésnek, hogy akik nélkülöznek, azok nem viselkednek felelősségteljesen, épp ezért ők maguk okolhatók a nélkülözésükért. Ha ők tehetnek róla, akkor nem érdemlik meg a támogatást, és semmi szükség a mindenkit gondoskodón szárnya alá vevő jóléti államra. Az európai jóléti államok leendő legitimitását és jellegét e vonatkozásban is előre jelezheti az Egyesült Államok jóléti rendszerének jelenlegi helyzete.

Végezetül válaszra vár még az az érdekes kérdés is, hogy az érdemességre adott válaszok miért olyan egyformák Európa-szerre mindenütt. Vagyis, hogy miért van az, hogy az érdemességgel kapcsolatos vélemények és attitűdök oly mélyen gyökereznek a populáris kultúrában. Feltételezésünk szerint itt egy olyan kulturális mintázatról van szó, amely azért alakulhatott ki, mert fontos funkciója lehetett a társadalmi csoportok fennmaradásában. Az identitásalapú érdemességi kritérium megvédi a csoportot a vele szemben kívülről támasztott terhes támogatottsági elvárásoktól, a kontroll követelménye pedig megvédi a csoporton belül fölmerülő hasonló elvárásoktól. Ha mindez igaznak bizonyul, akkor ilyen, erre rímelő érdemességi rangsor fölbukkanására számíthatunk az Európán kívül eső országokban is.

Fordította: Léderer Pál

Irodalom

- Alesina, A. – Glaeser, E. (2004): *Fighting Poverty in the US and Europe: a World of Difference*. New York: Oxford University Press.
- Alston, J. P. – Dean, K. I. (1972): Socioeconomic Factors Associated with Attitudes Toward Welfare Recipients and the Causes of Poverty. *Social Service Review*, (46), 1, 13–22.
- Appelbaum, L. (2001): The Influence of Perceived Deservingness on Policy Decisions Regarding Aid to the Poor. *Political Psychology*, (22), 3, 419–442.
- Appelbaum, L. (2002): Who Deserves Help? Opinions About the Deservingness of Different Groups Living in Germany to Receive Aid. *Social Justice Research*, (15), 3, 201–225.
- Arts, W. – Gelissen, J. (2002): Three Worlds of Welfare Capitalism or More? A State-of-the-art Report. *Journal of European Social Policy*, (12), 2, 137–158.

- Arts, W. – Halman, L. – van Oorschot, W. (2003): The Welfare State: Villain or Hero of the Piece? In W. Arts – J. Hagenaars – L. Halman (eds.): *The Cultural Diversity of European Unity*. Leiden: Brill.
- Baldwin, P. (1990): *The Politics of Social Solidarity: Class Bases of the European Welfare States, 1875–1975*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Barr, N. (1992): Economic Theory and the Welfare State: a Survey and Interpretation. *Journal of Economic Literature*, 30, 741–803.
- Bekkers, R. (2003): De bijdragen der kerckelijken. In T. Schuyt (ed.): *Geven in Nederland*. Houten: Bohn Stafleu van Logum, 141–172.
- Bendix Jensen, J. (2004): *Targeting Social Security: Who Gets What, Why? An Analysis of Measures that Target Danish and British Unemployment Benefits, Social Assistance, Retirement Pension and Family Allowances, 1990–2002*. Aalborg: Aalborg University.
- Blekesaune, M. – Quadagno, J. (2003): Public Attitudes toward Welfare State Politics: a Comparative Analysis of 24. Nations. Paper presented at the First Annual Conference of ESPAnet (Nov.), Copenhagen.
- Boeri, T. – Hanson, G. – McCormick, B. (eds.): (2002): *Immigration Policy and the Welfare System*. Oxford: Oxford University Press.
- Burstein, P. (1998): Bringing the Public Back In: Should Sociologists Consider the Impact of Public Opinion on Public Policy? *Social Forces*, (77), 1, 27–62.
- Chamberlayne, P. – Cooper, A. – Freeman, R. – Rustin, M. (1999): *Welfare and Culture in Europe: Towards a New Paradigm in Social Policy*. London: Jessica Kingsley Publishers.
- Chong, D. – Citrin, J. – Conley, P. (2001): When Self-interest Matters. *Political Psychology* (22), 3, 541–570.
- Coleman, J. (1982): Income Testing and Social Cohesion. In I. Garfinkel (ed.): *Income Tested Transfer Programs: the Case For and Against*. New York: Academic Press.
- Cook, F. L. (1979): *Who Should be Helped: Public Support for Social Services*. Beverly Hills, CA: Sage.
- Cook, F. L. – Barrett, E. (1992): *Support for the American Welfare State*. New York: Columbia University Press.
- Coughlin, R. (1980): *Ideology, Public Opinion and Welfare Policy: Attitudes towards Taxes and Spending in Industrial Societies*. Berkeley: Institute of International Studies, University of California.
- Deacon, A. (2002): *Perspectives on Welfare*. Buckingham: Open University Press.
- Debusscher, M. – Elchardus, M. (2003): *Het draagvlak van de solidariteit: Deelrapport 4: De steun voor de sociale zekerheid*. Brussels: Vrije Universiteit Brussel.
- De Swaan, A. (1988): *In Care of the State: State Formation and Collectivization of Health Care, Education and Welfare in Europe and America in the Modern Era*. Oxford: The Polity Press.

- Elster, J. (1990): Selfishness and Altruism. In J. Mansbridge (ed.): *Beyond Self-interest*. Chicago, IL: University of Chicago Press, 44–52.
- Entzinger, H. – Van der Meer, J. (eds.) (2004): *Grenzeloze solidariteit: naar een migratiebestendige verzorgingsstaat*. Amsterdam: De Balie.
- Esping-Andersen, G. (ed.) (1996): *Welfare States in Transition: National Adaptations in Global Economies*. London: Sage.
- Ester, P. – Dekker, P. (1986): Werkloosheid en beeldvorming: werkloosheidsverwachtingen, subjectieve welvaartsprognose en stereotypering van werklozen, *Tijdschrift voor Arbeidsvraagstukken*, (2), 3, 65–75.
- Feagin, J. (1975): *Subordinating the Poor: Welfare and American Beliefs*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Feather, N. T. (1974): Explanations of Poverty in Australian and American Samples. *Australian Journal of Psychology*, (26), 3, 199–216.
- Forma, P. (1997): The Rational Legitimacy of the Welfare State: Popular Support for Ten Income Transfer Schemes in Finland, *Policy and Politics*, (25), 3, 235–249.
- Forma, P. (1999): Welfare State Opinions among Citizens, MP-candidates and Elites: Evidence from Finland. In S. Svallfors – P. Taylor-Gooby (eds.): *The End of the Welfare State? Responses to State Retrenchment*. London: Routledge, 87–105.
- Forma, P. – Kangas, O. (1997): Need, Citizenship or Merit: Public Opinion on Pension Policy in Australia, Finland and Poland. In S. Svallfors – P. Taylor-Gooby (eds.): *The End of the Welfare State? Responses to State Retrenchment*. London: Routledge, 161–189.
- Furaker, B. – Blomsterberg, M. (2002): *Attitudes towards the Unemployed: an Analysis of Swedish Survey Data*. Paper presented at the COST13 working group II meeting (May/June), Florence.
- Furnham, A. (1982): Explanations for Unemployment in Britain. *European Journal of Social Psychology*, (12), 4, 335–352.
- Gallie, D. – Paugam, S. (2002): *Social Precarity and Social Integration*. Brussels: European Commission.
- George, V. (1996): Elite Opinion in Europe on Employment and Benefit Policies. *Journal of European Social Policy*, (6), 3, 191–208.
- Geremek, B. (1997): *Poverty: a History*. Oxford: Blackwell.
- Gilens, M. (1996): Race and Poverty in America: Public Misperceptions and the American News Media. *Public Opinion Quarterly*, 60, 515–541.
- Gilens, M. (1999): *Why Americans Hate Welfare: Race, Media and the Politics of Anti-poverty Policy*. Chicago, IL: The University of Chicago Press.
- Golding, P. – Middleton, S. (1982): *Images of Welfare: Press and Public Attitudes to Poverty*. Oxford: Basil Blackwell.
- Gordon, L. (2001): Who Deserves Help? Who Must Provide? *Annals of the American Academy of Political and Social Science*, 577, 12–25.

- Groskind, F. (1994): Ideological Influences on Public Support for Assistance to Poor Families. *Social Work*, (39), 1, 81–89.
- GVG (2002): *Study on the Social Protection Systems in the 13 Applicant Countries: Second Draft*. Koeln: Gesellschaft fuer Versicherungswissenschaft undgestaltung GVG.
- Halvorsen, K. (2002): *Solidarity and the Legitimacy of the Welfare State: Attitudes to Abuse of Welfare Benefits in Scandinavian Countries*. Florence: COST13 Working Group II meeting.
- Handler, J. – Hasenfeld, Y. (1991): *The Moral Construction of Poverty: Welfare Reform in America*. Newbury Park, CA: Sage.
- Hasenfeld, Y. – Rafferty, J. A. (1989): The Determinants of Public Attitudes toward the welfare State. *Social Forces*, (67), 4, 1027–1048.
- Hills, J. (2002): Following or Leading Public Opinion? Social Security Policy and Public Attitudes since 1997. *Fiscal Studies*, (23), 4, 539–558.
- Hoge, D. – Yang, F. (1994): Determinants of Religious Giving in American Denominations. *Review of Religious Research*, 36, 123–148.
- Holliday, I. (2000): Productivist Welfare Capitalism: Social Policy in East Asia. *Political Studies*, 48, 706–723.
- Huddy, L. – Jones, J. – Chard, R. (2001): Compassion v. Self-interest: Support for Old-age Programs Among the Non-elderly. *Political Psychology*, (22), 3, 443–471.
- Kangas, O. (2000): *From Workmen's Compensation to Working Women's Insurance: Institutional Development of Work Accident Insurance in OECD Countries*. Bremen: Zentrum fuer Sozialpolitik, Universitaet Bremen.
- Kangas, O. (2002): The Grasshopper and the Ants: Popular Opinions of Just Distribution in Australia and Finland. *The Journal of Socio-economics*, 31, 721–743.
- Katz, M. (1989): *The Undeserving Poor: from the War on Poverty to the War on Welfare*. New York: Pantheon Books.
- Kluegel, J. – Smith, E. (1986): *Beliefs about Inequality: American's Views of What Is and What Ought To Be*. New York: Aldine de Gruyter.
- Kluegel, J., Mason, D. – Wegener, B. (eds.) (1995): *Social Justice and Political Change: Public Opinion in Capitalist and Post-communist States*. New York: de Gruyter.
- Kuklinski, J. – Quirk, P. (1997): Political Facts and Public Opinion. Paper presented at the The Future of Fact, University of Philadelphia.
- Larsen, C. (2002): Unemployment and Stigmatization: the Dilemma of the Welfare State. In J. G. Andersen – K. Halvorsen (eds.): *Unemployment and Citizenship: Marginalisation and Integration in the Nordic Countries*. Bristol: The Policy Press.
- Leisering, L. – Walker, R. (eds.) (1998): *The Dynamics of Modern Society: Poverty, Policy and Welfare*. Bristol: The Policy Press.

- Lindenberg, S. (1990): Homo Socio-economicus: the Emergence of a General Model of Man in the Social Sciences. *Journal of Institutional and Theoretical Economics*, 146, 727–748.
- Lockhart, C. (2001): *Protecting the Elderly: How Culture Shapes Social Policy*. Pennsylvania: Pennsylvania State University Press.
- Maassen, G. – Goede, M. D. (1989): Public Opinion about Unemployed People in the Period 1975–1985. *The Netherlands' Journal of Social Sciences*, 25, 97–113.
- Mansbridge, J. (ed.) (1990): *Beyond Self-interest*. Chicago, IL: University of Chicago Press.
- Manza, J., Cook, F. L. – Page, B. (eds.) (2002): *Navigating Public Opinion: Polls, Policy, and the Future of American Democracy*. New York: Oxford University Press.
- Nelson, T. E. (1999): Group Affect and Attribution in Social Policy Opinion. *Journal of Politics*, (61), 2, 331–362.
- Neubeck, K. – Casenave, N. (2001): *Welfare Racism: Playing the Race Card against America's Poor*. New York: Routledge.
- Overbye, E. (1999): *Commitment to Welfare: a Question of Trust*. Paper presented at the 4th European Conference of Sociology (Aug.), Amsterdam.
- Page, B. – Shapiro, R. (1983): Effects of Public Opinion on Policy. *American Political Science Review*, 77, 175–190.
- Pettersen, P. (1995): The Welfare State: the Security Dimension. In O. Borre – E. Scarbrough (eds.): *The Scope of Government: Beliefs in Government*. Oxford: Oxford University Press.
- Pettersen, P. (2001): Welfare State Legitimacy: Ranking, Rating, Paying: the Popularity and Support for Norwegian Welfare Programmes in the Mid 1990s. *Scandinavian Political Studies*, (24), 1, 27–49.
- Pfau-Effinger, B. (2002): *Culture and Welfare State: Theoretical Framework and Cross-national Comparison*. Paper presented at the Conference 'Social Values, Social Policies' (Aug.), Tilburg University, The Netherlands.
- Pierson, P. (2001): Coping with Permanent Austerity: Welfare State Restructuring in Affluent Democracies. In P. Pierson (ed.): *The New Politics of the Welfare State*. Oxford: Oxford University Press.
- Rabušić, L. – Sirovatka, T. (1999): *The Czech Welfare State and its Legitimacy*. Paper presented at the 4th Annual European Conference of Sociology (Aug.), Amsterdam.
- Regnerus, M., Smith, C. – Sikkink, D. (1998): Who Gives to the Poor? The Influence of Religious Tradition and Political Location on the Personal Generosity of Americans Toward the Poor. *Journal for the Scientific Study of Religion*, (37), 3, 481–493.
- Rein, M. (2001): Dominance, Contest and Reframing. In A. Ben-Arieh – J. Gal (eds.): *Into the Promised Land: Issues Facing the Welfare State*. Westport, CT: Praeger Publishers.

- Rothstein, B. (2001): The Universal Welfare State as a Social Dilemma. *Rationality and Society*, (13), 2, 213–233.
- Saunders, P. (2002): Mutual Obligation, Participation and Popularity: Social Security Reform in Australia. *Journal of Social Policy*, (31), 1, 21–38.
- Schmidt, V. (2000): Values and Discourse in the Politics of Adjustment. In F. Scharp – V. Schmidt (eds.): *Welfare and Work in the Open Economy. Volume 1. From Vulnerability to Competitiveness*. Oxford: Oxford University Press.
- Schneider, A. – Ingram, H. (1993): Social Construction of Target Populations: Implications for Politics and Policy. *American Political Science Review*, (87), 2, 334–347.
- Skocpol, T. (1991): Targeting Within Universalism: Politically Viable Politics to Combat Poverty in the United States. In C. Jencks – P. Peterson (eds.): *The Urban Underclass*. Washington, DC: The Brookings Institution.
- Taylor-Gooby, P. (1985a): Public Opinion and Welfare Issues. In P. Taylor-Gooby (ed.): *Public Opinion, Ideology and State Welfare*. London: Routledge – Kegan Paul.
- Taylor-Gooby, P. (1985b): *Public Opinion, Ideology and State Welfare*. London: Routledge.
- Taylor-Gooby, P. (1997): European Welfare Futures: the Views of Key Influentials in Six European Countries on Likely Developments in Social Policy. *Social Policy and Administration*, (31), 1, 1–19.
- Taylor-Gooby, P. (1998): *Markets and Motives: Implications for Welfare*. Canterbury: CCWS working paper, Darwin College, University of Kent.
- Therborn, G. (1991): Cultural Belonging, Structural Location and Human Action. Explanation in Sociology and in Social Science. *Acta Sociologica*, 34, 177–191.
- Ullrich, C. (2000): Die sociale Akzeptanz des Wohlfahrtsstaates: Ergebnisse, Kritik und Perspektiven einer Forschungsrichtung. *Soziale Welt*, 51, 131–152.
- Ullrich, C. (2002): *The Impact of Institutional Structures on the Acceptance of Welfare Programmes*. Paper presented at the Conference ‘Social Values, Social Policies’ (Aug.), Tilburg University, The Netherlands.
- van Oorschot, W. (1998): *Dutch Public Opinion on Social Security (CRSP Series)*. Loughborough: Centre for Research in Social Policy.
- van Oorschot, W. (2000): Who Should Get What, and Why? On Deservingness Criteria and the Conditionality of Solidarity among the Public. *Policy and Politics*, (28), 1, 33–49.
- van Oorschot, W. (2002): Individual Motives for Contributing to Welfare Benefits in the Netherlands. *Policy and Politics*, (30), 1, 31–46.
- van Oorschot, W. – Arts, W. (2005): The Social Capital of European Welfare States: the Crowding Out Hypothesis Revisited. *Journal of European Social Policy*, (15), 1, 5–26.

- van Oorschot, W. – Halman, L. (2000): Blame or Fate, Individual or Social? An International Comparison of Popular Explanations of Poverty. *European Societies*, (2), 1, 1–28.
- van Oorschot, W. – Arts, W. – Halman, L. (2005): Welfare State Effects on Social Capital and Informal Solidarity in the European Union: Evidence from the 1999/2000 European Values Study. *Policy and Politics*, (33), 1, 35–56.
- Walker, A. (1994): *Poverty Dynamics: Issues and Examples*. Aldershot: Avebury.
- Waxman, C. (1983): *The Stigma of Poverty: a Critique of Poverty Theories and Policies*. New York: Pergamon Press.
- Will, J. (1993): The Dimensions of Poverty: Public Perceptions of the Deserving Poor. *Social Science Research*, 22, 312–332.
- Williamson, J. B. (1974): Beliefs about the Welfare Poor. *Sociology and Social Research*, (58), 2, 163–175.
- Wilson, W. J. (1987): *The Truly Disadvantaged: the Inner City, the Underclass, and Public Policy*. Chicago, IL: Chicago University Press.